Панчо Михайлов

Старият дъб

ПАНЧО МИХАЙЛОВЪ

СТАРИЯТЪ ДОМЪ

ПОВЕСТЬ

СОФИЯ
1940

ГЛАВА ПЪРВА

Предъ новата обширна сграда, наскоро облицована съ захарно - бѣлъ камъкъ, спрѣ елегантно изострено отъ двата края като лодка черно такси.

Първо слѣзе младъ русъ господинъ, високъ, строенъ, съ тънки фино подрѣзани едва забележими мустачки, облѣченъ въ спортни дрехи, сивъ каскетъ и жълти груби обуща, и подиръ него една дама, чужденка, много слаба, тъмноока, съ орловъ носъ, ръждиво червени коси, навити въ букли отъ страни и къмъ челото пристегнати съ бѣла лента, сѫщо сива пола-панталонъ, съ лорнетъ въ дѣсната ржка и кжсо кожено палто.

Тя се отдалечи плавно съ една клатлива походка на нѣколко крачки отъ таксито, доближи важно лорнета си до лѣвото око и подигна тежкотежко главата си нагоре. Очевидно, бѣше приятно изненадана отъ шестетажното здание, чисто блеснало на есенното слънце, като планински санаториумъ, срѣдъ пожълтѣлитѣ ниски полуразрушени и мръсни кжщички наоколо.

Докато разглеждаше тя съ студено любопитство, изразено на бѣлото птиче и малко за широкитѣ й рамѣне лице, фасадата, грамаднитѣ прозорци, квадратнитѣ еркери, парадната входна врата, вдлъбната навжтре, съ нѣколкото гаражни помѣщения отстрани и малкитѣ сякашъ детски балкончета надъ тѣхъ, кокетно подредени околовръстъ по червено боядисанитѣ желѣза съ цвѣтя, вече повехнали и клюмнали отъ сланата, портиерътъ — нисko остриганъ набитъ селякъ, безъ шапка и по домашна риза, съ запретнати надъ лактитѣ ржкави —

смъкна леко като играчки тритѣ тежки кожени куфара, които криеха само една малка часть отъ тоалетитѣ необходими при дълго пѫтуване.

— Това ли е, Владимире? — запита тя на френски, безъ да откѫсне погледа си отъ зданието.

— Да... на втория етажъ е нашиятъ апартаментъ . . . споредъ писмото на майка ми.

— Ахъ, шармантъ . . този етажъ е най-любимия ми . . . Побързай, моля ти се да го видиме.

— Сега . . .

— Най-после! — облекчително въздъхна младата жена, като отмѣсти едната си ржка отъ кръста, понаведе се и заоправя измачканата си полапанталонъ. — Най-после, следъ толкова мѫки и приключения, сме си у дома , . Ше ну, както казватъ французитѣ . . Какво ужасно пѫтуване! — продължаваше да се оплаква тя като че на себе си... Сякашъ въ кошмаръ. Накрая и вагонътъ посрѣдъ нащь се запали . . . Добре, че не изгорѣхме живи . . . Викове, писъци, страхъ, пренасяне багажа въ тъмното. Нѣма да забравя дветѣ деца, изплашени, здраво уловили се за полата на майка си. На всичко отгоре загубихъ и часовника си . . . Това е лошъ знакъ. Дано неми се случва никога, никога! — и възмутена остави лорнета да увисне на златната верижка.

Отъ нѣкѫде доприпка голѣмо мършаво породисто куче, което—навѣрно припознало се—веднага любезно задуши съ ярко червената си продълговата муцунка копринените чорапи на чужденката и радостно залая. Отначало тя се смъртно уплаши, побледнѣ, поотдръпна се свита, но като се увѣри, че не хапе, наведе се, погали го нѣжно съ една снисходителна усмивка на силно начервенитѣ си устни и го отмина.

— Сега?! . . Какъвъ си, спи ми се! . . Какво още се бавишъ? — запита тя младия господинъ, като стисна устни и извърна отъ високо само очитѣ си къмъ него.

— Занеси ги въ осмия апартаментъ . . горе!— заповѣда той на портиера.

После виновно усмихнатъ и съ едно покорно изражение на лицето си се приближи къмъ нея:

— Почакай, една минутка само, моля ти се . . . докато заплатя на шофьора, нали? . . — и зарови нервно съ два пръста въ портмонето си за дребни пари. Нѣщо не му достигаха и затърси изъ джебоветѣ си. — Най-после се свърши . . докато прибера едно-друго . . Хайде!

Заизкачваха се бавно, уловени подъ ржка, по широки стжпала, чисто излъскани и съ черни жилчици, напомнящи скжпъ мраморъ. При първата площадка се отдѣляха четири врати, кафени и тежки, съ секретни брави, съ металически надписи и само съ по единъ решетестъ отворъ по срѣдата, презъ който можеше отвжтре да се наблюдава кой минава и слиза по стжпалата.

На втория етажъ предъ осмия апартаментъ, кждето бѣха оставени единъ върху другъ до стената куфаритѣ и най-отгоре две кржгли кутии за шапки, вече очакваше нетърпеливо надвесила се надъ перилата една дребничка суха стара жена съ болезнено бледо и ябълчено набръчкано лице, бѣли коси, свити тънки устни и подути зачервени отъ плачъ очи.

Тя бѣше облѣчена въ проста дълга черна дреха, която още повече подчертаваше незаличимата скръбь на отдавна изсушеното ѝ лице, станало малко и незначително въ рамката на трауpната кърпа. Тя едва дочака да се приближатъ до нея, разтвори дългитѣ жилести разтреперани

ржце, понадигна се колкото можеше на пръсти и прегърна господина.

— Владко, сине!... Доживѣхъ да се видиме... Слава на Бога!... Ти ли си? — само това се изтръгна хрипкаво на пресѣчки нѣкжде дълбоко отъ гърдитѣ ѝ и се превърна въ глухъ сдържанъ плачъ.

— Азъ съмъ, майко... твоятъ синъ... Не ме ли позна?...

— Ахъ, баща ти ни остави...

— Зная, нали ми писа...— сега и двамата заплакаха.

Но прегръдката имъ не трая дълго: като цвѣте, израстнало въ топлилникъ и извадено вънъ, бързо увехна предъ студенитѣ очи и недоволно набръчкано чело на чужденката.

— Владъ, не забразяй... уморена съмъ, спи ми се! — нѣкакъ си съ заповѣднически тонъ и набързо като скоропоговорка изрече тя и нетърпеливо удари съ токчето си.

Господинътъ следъ кратко колебание, въ което се криеше едновременно и страхъ и подчинение, неусѣтно се изплъзна отъ кокалеститѣ ржце на майка си и я посочи:

— Мамо, да ти представя Жаклина, моята... Ний сме — нали ти писахъ нѣколко пжти за нея... Ти вече знаешъ всичко...— и спрѣ съ разперени въ въздуха ржце, като се чудѣше къмъ коя по-скоро да ги приближи.

— Да, зная всичко... ти ми писа... това не бѣше достатъчно, но така е... — сухо отвърна старата.

И не мръдна нито единъ мускулъ на лицето ѝ. О, тя бѣше вече успѣла да разпита за нея хората, които се връщаха отъ тамъ.

— Прощавай, майко, тя е така нѣжна . . . и уморена отъ пжтя, отъ влака и хората, отъ преживелицитѣ. . . Да ти кажа, измжчихме се и двамата презъ цѣлата нощь. . . пъкъ и другитѣ вечери . . . Омразно пжтуване!

Дветѣ жени веднага се спогледнаха нѣкакси странно страхливо недовѣрчиво, съ предварително изникналата парлива мисъль — дали ще могатъ да живѣятъ подъ единъ покривъ и — коя ли първа ще се подчини?. . . Всѣка по отдѣлно вжтре въ себе си се почувствува права и въ силата си да владѣе надъ желанията, капризитѣ и волята на другата. . . Но коя ли ще победи, когато и дветѣ бѣха сурови, зли и неотстжпчиви?. . .

По-късно се прегърнаха студено, несвойски, малко раздалечени една отъ друга, като Жаклина при това явно пазѣше да не се повреди нѣкоя букла отъ косата ѝ и грижливо направеното ѝ още въ влака лице.

— Е, стига, майко. . . ужасно сме уморени... ще трѣбва първо да си починеме. . . после, има време за приказки. . . за всичко. . . — и пръвъ влѣзе въ апартамента. Женитѣ го последваха.

— Бива, бива. . . ето вашата стая. . . Отъ кога съмъ я приготвила! Все ми пишете, че идвате и ви нѣма. . . Най-после, слава Богу! — и старата припрѣно и бързо, несвойствено за нейнитѣ шейсеть и петь години, отвори най-близко стоящата до тѣхъ врата.

Следобѣдното слънце сякашъ нарочно бѣше заседнало въ нея: така празднично свѣтѣха стъклата, примреженитѣ розови пердета на вълни пропускаха лжчитѣ, огледалото, голѣмо колкото човѣшки ръстъ, воденисто зелено, поглъщаше цѣлата стая, съ картинитѣ, съ килима — плътенъ, мекъ, винено-червенъ — и дветѣ ниски легла, обгър-

нати съ една обща нѣжна покривка и продълговата златиста възглавница, се кжпѣха въ лекотата и обширностьта ѝ.

Картинитѣ бѣха всичко три: немалки, квадратни, затворени въ широки сребърни рамки, вълнисто нарѣзани покрая: едната, навѣрно отъ българинъ, подписа на когото не можеше да се прочете, представляваше високия морски брѣгъ край Варна, съ безкрайната синевина отстрани на Галата, която въ далечината незабелязано съединяваше водата съ небето, въ дъното една лодчица и нѣколко чайки — безъ настроение, безъ дълбочина: другата — есененъ пейзажъ съ оголени дървета, по срѣдата коларски пжть, постланъ съ окапали жълти листа, тукъ тамъ по едно слънчево петно, и оная тънка печаль по онова, което е било и нѣма да се върне вече никога: и третата — окачена надъ самитѣ легла, може би съ особено предназначение — широка поляна съ богато нацъвнали маргаритки, макове и салепъ, амурче съ преметната стрела на голъ гръбъ, приведено се мжчи да събере въ една кошничка отъ цвѣтя две наранени сърдца, отъ които капе вмѣсто кръвь малки японски рози. Владимиръ дълго я съзерцаваше, но не можа да открие смисъла ѝ. А да попита майка си го бѣше срамъ.

Старата, останала до вратата, свита и тръпнеща, неспокойно мѣстѣше погледъ по очитѣ и на двамата, като си мислѣше съ необикновено вълнение, подхранвано бавно — бавно като огъня въ огнището съ постепенно подхвърлянитѣ му сжчки, да ги очаква въ продължение на повече отъ седемь години.

„Господи! каква радость е за мене да ги видя и двамата. . . Дали ще останатъ доволни? . . . И

съ какво да ти благодаря, освенъ съ една дълга гореща молитва въ леглото си!“

Колко много грижи и трудъ положи тя. . . коситѣ ѝ съвсемъ побѣляха, главата ѝ се тресе, а очитѣ — отслабнаха. Ето. тя даде всичкитѣ си спестени пари и сили въ тази голѣма, сякашъ двойна стая, въ която, навѣрно, скоро щѣше да чуе пискливия гласъ на малкия, който тая чужда за нея жена може би носи вече въ утробата си. . . Тя пресмѣташе на пръсти — колко месеци изминаха откакто сж оженени. . . и измѣри съ полуснизхождение и любопитство корема на Жаклина. Нѣмаше признаци. Пъкъ може и нарочно да се пазятъ. . . Защо ли?

Сега, като ги видѣ, стройни и хубави, уловени подъ ржка, почти еднакво високи, съ пламъка на влюбени въ очитѣ, нейната задача бѣше вече напълно завършена . . .

И можеше спокойна да умре . . .

Спокойна? Колко горчиво се лъже човѣкъ! И не остава ли съ навицитѣ и желанията си, които е ималъ като дете, чакъ до края на живота си? И какво можеше да направи, когато забеляза пропастьта, която легна още въ първия день на пристигането имъ между нея и двамата и ги раздѣли за винаги . . .

До болка я измжчи това, но не искаше да го признае . . . Защо да помрачава радостьта имъ?

— Е, хареса ли ти? — несмѣло, малко смутено запита тя по-късно съ ржце сложени на корема подъ престилката и очи, които бързо, като птички бѣгаха по малкото, но кокетно наредени предмети на стаята.

— Кое? — учудено запита Владимиръ. Той сякашъ се пробуди отъ сънь и неочаквано се намѣри въ тая прекрасна обстановка.

— Стаята ... леглата ви, картинитѣ, килима...

— Хмъ, да ... мамо ... Бѣхъ се замислилъ ... Разбира се, щомъ като всичко това е минало презъ твоитѣ ржце ... — той се наведе и бързо ги цѣлуна една следъ друга.

Старата се разтапяше отъ блаженство и притворила очи, бързаше да го изрази:

— Виждамъ ... и съмъ доволна, щастлива дори ... За тебе, за двама ви го направихъ. Това като награда ми стига.

— Но за сега, майко, това не е най-важното,

— За сега ли? Тогава ...

Синътъ се смути, не знаеше какво да ѝ отговори. По-късно се сѣти.

— Нали сме вече тука ... при тебе — и Владимиръ се опита да я прегърне наново.

Старицата се отдръпна, знаеше си какво ще последва отъ студения и строгъ примѣсенъ съ излишна надменность погледъ на чужденката. За сега поне искаше да си спести тая неприятность.

— Елате да ви покажа и другитѣ стаи ... — и старата, безъ да дочака отговора и съгласието имъ, заситни напредъ.

— Другъ пжть, мамо, утре напримѣръ ... Имаме цѣлъ животъ на разположение ... Колко се радвамъ, че съмъ у дома си следъ толкова години ... Другъ пжть ...

— Не, сега искамъ ... Утре, кой знае какво ще стане и кой ли ще е живъ! Мене и безъ това днитѣ сж ми преброени ... Ами! Гледашъ ме такава, че още се държа ... а вжтре ... Ето, това е детската, за всѣки случай, рекохъ си, да се намира, все единъ день ... може и да ви потрѣбва.

— Много мило е отъ твоя страна, но ... да ти кажа, ти се престаравашъ ... малко нѣщо си

го прекалила . . . — се сконфузи синътъ, като се чудѣше кѫде да скрие погледа си.

— Нищо, синко, нищо . . . И това ще дойде по реда си . . . Нищо! Да не мислишъ, че ще те отмине? То природата сама го нарежда . . . кое кога да се яви на бѣлъ свѣтъ . . . и кога да си отиде . . . — и тя отваряше една следъ друга вратитѣ на широкия апартаментъ.

Спрѣха се предъ кухнята, чиста, бѣла, свѣтнала съ шкафчетата, полицитѣ покрити съ шарена надупчена хартия, и емайлираната готварска печка.

— Както виждашъ всичко е ново, всичко излъскано, боядисано . . . готово за употрѣбление . . . То може и да не ти харесатъ шаркитѣ му . . . каквито сѫ простички . . . но после ти . . . я нареди по свой вкусъ . . .

— А какво направи съ старитѣ мебели? . . . Тѣ и безъ това, доколкото зная, не бѣха много, нали? А все пакъ сраства човѣкъ, вживява се съ тѣхъ дотолкова, че мѫчно му е да се раздѣли . . . дори съ една четчица . . .

— Нѣщо особено не бѣха . . . Една часть продадохъ, друга раздадохъ на съседитѣ . . . За себе си запазихъ само това . . . — и тя му посочи ниското дървено легло, украсено по края съ една тънка черковна рѣзба.

Бѣше въ семейството имъ като светиня и го пазѣха повече отъ очитѣ си. Въ сѫщия мигъ тя се разплака.

— Е, какво пакъ започна . . . Хайде, не бива . . . пъкъ и за очитѣ ти, каквито сѫ . . . Стига, моля ти се . . .

— Спомнихъ си за миналото . . . за баща ти, за кѫщичката ни, за нашия съвмѣстенъ и тихъ животъ, когато припкаше изъ стаята босъ, само по една ризичка, и се мѫчеше да се покатеришъ по

него. Азъ ти помагахъ леко съ единъ пръстъ . . . и ти сияеше, изправенъ на него съ разперени ржце . . . готовъ да хвръкнешъ отъ тамъ . . . Баща ти се сърдѣше: „Не го учи така мъмрѣше ме той... Сега на това легло искамъ да умра . . .

— Хайде, не говори глупости . . . че ме натжжавашъ, а днесъ е праздникъ, нашиятъ общъ праздникъ . . Нали, Жаклина?

Чужденката само поклати съ глава, въ знакъ на съгласие.

— Прощавай, правъ си . . . Не искахъ на тоя день да ви натжжавамъ, а си дойде само . . . и сълзитѣ сж едничкото ми облекчение . . . — и старата забърса съ края на траурната кърпичка насълзенитѣ си очи, като сжщевременно се помжчи и да се усмихне, но не успѣ. Сълзитѣ се спираха на гърлото ѝ, сякашъ бѣха едри оловни зърна, отъ които остриятъ връхъ на гърлото ѝ изпъкваше още повече. А бѣше и отвикнала да се усмихва, до толкова скръбьта по всичко загубено я бѣше потиснала.

— Пъкъ сдържай се. . . Какво ще каже Жаклина. . . Не съмъ още пристигнала и — свекървата почна. . . При това е чужда, непривикнала въ тая срѣда и може зле да го изтълкува. . .

— Добре де, ще ви оставя. . . щомъ искашъ! — и старата, оскърбена отъ държането на двамата, сбръчка още повече лицето си и като призракъ тихо изчезна въ тъмния отворъ на стаята си.

ГЛАВА ВТОРА

На третата вечерь въ честь на новопристигналитѣ устроиха малко скромно тържество.

Набързо поканиха най-близкитѣ си хора: Кирилъ Шиековъ, кума имъ, пенсионеръ, единъ

престарѣлъ и плешивъ до ушитѣ мѫжъ, вече оглупѣлъ и оглушалъ, доста прегърбенъ, съ болни, почти затворени очи; Спасия, вуйната, възрастна едра дама, съ поорѣдѣли прошарени коси, останала два пѫти вдовица, но съ двойнитѣ тежки златни гривни по заобленитѣ голи рѫце, съ розовото колие около тлъстата на пластове шия, съ новитѣ копринени рокли, които се пукаха отъ пълнотата ѝ и — постоянното моминско кокетство, което проявяваше съ всѣки срещнатъ мѫжъ, показваше, че има горещото неотмѣнно намѣрение да умори поне още единъ съпругъ, и трети — едно младо семейство, инженеръ Горинови, приятели още отъ детинство на Владимиръ. Тѣ бѣха си купили апартаментъ надъ тѣхъ и още като ги забелязаха отъ прозореца, първи размахаха съ рѫце и съ радость и „добре дошли!“ ги поздравиха.

Седмината отрано се бѣха наредили около кръглата маса, отъ двѣтѣ страни на която имаше по единъ голѣмъ букетъ отъ прѣсни ярко червени каранфили, сложени въ пръстени крушообразни вази.

Яденето не трая дълго и не се приемаше съ охота, че чужденката, много напудрена, съ начервени и извити нагоре вежди, съ нарочно направени малки устни, изправена и горда, ги гледаше надменно проницателно и поредъ, сякашъ искаше да имъ каже:

„Виждамъ, че не съмъ за срѣдата ви, но какво да правя, като насила ме доведоха тукъ . . . Не се безпокойте, гълѫбчета, скоро ще си вървя . . . Пъкъ и какво представлявате вие? Вие, наредени като дървени кукли около масата . . . всички сте отрепки, нищожества, ориенталци! . . . Моя животъ струва хиляди пѫти по-скѫпо, понеже съмъ при-

викнала на разкошъ и разточителства, които вие не притежавате и никога нѣма да притежавате . . . Ако остана по-дълго срѣдъ васъ, ще загина, защото тукъ вони на простотия, трудъ и торъ, на селячество. Пфу, не мога да ви търпя. Мѫжътъ ми ли? Не заслужава тая жертва".

Другитѣ чувствуваха явния укоръ на зеленостудения ѝ погледъ и бързо-бързо съ наведени глави унищожаваха поднесеното имъ въ чиниитѣ. После пиха нѣколко пѫти наздравица, безъ да се изкажатъ каквито и да сѫ пожелания за кѫщата и младоженцитѣ. Една вечеря глуха, тѫжна и бедна, за която по-късно съжаляваха покаенитѣ и тия, които я бѣха устроили.

Чакъ при поднасяне на кафето въ малки китайски кръгли чашки, когато вуйната спѣше, се разприказваха. Може би малкото количество изпито вино — налѣха ѝ всичко на всичко два пѫти — или пъкъ отъ непоправимата умора на годинитѣ ѝ (тя вече бѣше отдавна прехвърлила петдесеттѣ, но все казваше, че е подъ трийсеть и деветь, което предизвикваше усмивки въ околнитѣ) я направи още следъ десерта, — шоколадовъ кремъ съ звезди отъ портокалово сладко, — клепачитѣ ѝ да натежнѣятъ дотолкова, че главата ѝ постепенно съ пресѣкливо клатушкане се отпустна на масата.

Това събитие доста пооживи останалитѣ: отначало всички се спогледнаха мълчаливи и плахи, съ по единъ малъкъ въпросъ по очитѣ:

„Въ доброто, възпитаното общество, прието ли е това?"

Горинови, по-млади и нетърпеливи, веднага като немирни деца се смушнаха подъ масата и несдържано на гласъ се изсмѣха. Спасия трепна въ съня си, машинално дигна глава, отвори очи,

едновременно ги протърка и виновно загледа околнитѣ. Тя едничка недоумяваше — защо се смѣятъ!

— Ей, госпожо, какво . . . заспа ли? . . . Да ти донеса ли възглавница? — пръвъ я подкачи Владимиръ, като ѝ показваше жгълчето на стаята.

— Така е, когато поостарѣе човѣкъ . . . става играчка на другитѣ . . . Хи-хи! — опита се да я ухапе пенсионерътъ, като сръбваше на глътки отъ горещото ароматно кафе. — Хи-хи! Така е . . .

— Не е вѣрно! — напраздно протестираше вуйната, свита на стола си като подгонено отъ всички страни зло куче. — Не е вѣрно! . . . Вижте, първо кой го казва. Ахъ, ти каналия! . . . Ще ти дамъ да ме разберешъ . . . Азъ ли? Само ги затворихъ и за моментъ се унесохъ въ миналото . . Вие всички знаете, колко добре бѣхъ съ втория си мжжъ . . . живѣехъ като царица . . .

— А сега?

— Нищо, кретамъ съ пенсийката и наема. . .

— И тогава си кретала!

— Тогава ли? Но тогава, две слугини, курорта ми курортъ, бани. . . паспорта не излизаще отъ чантата ми — постоянно Виена — Парижъ, Парижъ — Виена. . . . Рокли, моди, тоалети, тантели, гривни. . . Ахъ, чудо, злато човѣкъ бѣше. . .

— Я, вуйно, признай си, нали знаешъ, признатъ грѣхъ не е грѣхъ. . . че бѣше нахълтала въ бждещето съ нѣкой другъ! — я подкани Владимиръ.

— Може, приемамъ. . . може несъзнателно да е било. . . въ бждещето съ нѣкой другъ. Защо не? . . . Млада съмъ, още трийсеть и. . .

— ... И деветъ... Известно е, че повече никога и не си била. Прието! Но каквато си топола, здрава, изправена, просто държишъ се като момиче на. . .

— За години да не се говори. . . срамота е на трапезата! — прекжсна го майката.

— Мога, имамъ сили още за двама. . . А, де! Само че да не сж ми бръчицитѣ и бѣлитѣ коси. . . Най-много по-тѣхъ личи. . . а мога! — и се потупа по гърдитѣ, които нарочно бѣше подигнала малко предизвикателно.

— Съ бръчицитѣ, вижъ, не зная, но съ коситѣ е лесно. . . малко боя за десетина лева и свършено. Само че да не заспишъ и въ брачната нощь, като тая вечерь. . . тежко ти тогава. . .

Всички се разсмѣха наново. . . Дори пенсионерътъ се раздвижи и закикоти изтънко и на дълго до толкова, че накрая се задави. Като отсѣченъ клонъ се приведе на една страна, закашля се въ шепата си за малко и — дишането му спрѣ. Изблещи очи, опъна крака, вратнитѣ му жили се подуха. . . и цѣлиятъ почервенѣ.

Помислиха си, да не би да умре ей тука на стола.

— Скоро. . . малко вода! — заповѣда нѣкой.

Дадоха му чаша вода, която насила го накараха да изпие. Гориновъ го потупа по гърба и — задухата му престана. Останалитѣ продължаваха да се суетятъ около него.

— Ахъ, наказа те Богъ, а де! — натякваше му на свой редъ вуйната.

— Ти ме прокле!

— Ами! Да знаешъ, който копае гробъ другиму, самъ пада.

— Пъкъ като искашъ да уморишъ двама, защо да не влѣзе въ това число и моя милость? — помжчи се съ шегата си да разсѣе безпокойството на другитѣ пенсионерътъ.

— Аха! Глей го ти, какви лоши намѣрения ималъ. . . Да се вреди и той нѣкакъ.

— Защо не?

— У-ухъ, съ тебе ли ще тръгна, бре дърто магаре! Колко по-млади има и то съ лопата да ги ринешъ. . . Но ги избирамъ, докато си намѣря най-подходящия.

— Е, стига де. . . дърто, та дърто! А ти да не миришешъ на млѣко? Ха, де! — и задуши около нея съ носа си.

— Ужъ не чува, ужъ нищо не разбира. . . а тръгнало първо за черква. Кой чулъ, не чулъ. . . а глухиятъ два пѫти. . . У-ухъ дано съ краката напредъ да тръгнешъ, дано живъ да те заровятъ. . . Дано! — стрелна го остро тя съ рѫка, като продължаваше да го дразни. . . — Та азъ такива като тебе двайсеть поне ще сложа подъ чехъла си и повече. . . .

— Е, вуйно, честитъ трети мѫжъ! Тя вече се нареди, ами остава попа да повикаме. . . То сега и безъ него може. Да ви е честито! — и Владимиръ вдигна чашата си, само и само да отвлѣче ударитѣ ѝ отъ пенсионера.

Спасия остана поласкана отъ това. И все пакъ не се издаде. Само облиза мазно подпухналитѣ си устни — още свежи, запазени.

— Ехъ, на шега го казахъ, не правете капиталъ, моля ви се . . . Азъ съмъ вече съ единия кракъ въ гроба. . . а пъкъ вие сте седнали да сватосвате. . . и то за кого!

— Хайде, хайде, не свири отбой. . . Жената си остава винаги жена . . . било дивачката, било културната жена. . . Ти да я отведешъ и въ отвѫдния свѣтъ при дявола, все ще кокетничи, ще пести истината, ще скрива отъ годинитѣ си и старостьта,. . . ще напада другитѣ, ще имъ отрича достоинствата, явно превъзхождащи нейнитѣ. . . Така е, не отричай. . . било е и ще бѫде. . . И ти, и нашитѣ майки, и нашитѣ прапрабаби. . . — про-

дължаваше да я дразни Владимиръ. — За това пия, господа, за здравето и скорошната женитба на вуйната. . . за третия й мжжъ! Който иде, който е тука между насъ. . .

— Ура-а! За третия мжжъ! — викаха вънъ отъ себе си отъ възторгъ Горинови, като ржкоплѣскаха и тропаха съ краката си по пода.

— Стига, моля ви се, прекалявате го. . . Ще ви се разсърдя, ако продължавате. . . ще си вървя, — вече взе сериозенъ видъ вуйната, нацупи се, като направи опитъ и да стане.

— Чакай, не ти позволявамъ! . . . Днесъ е мой праздникъ, нали въ моя честь сте се събрали? — насила я задържа Владимиръ за стола . . . — и ти си длъжна да се подчинявашъ . . . Хайде, дигни и ти чашата ведно съ всички... Така, сега да се чукнеме . . .

Отпиха отъ чашитѣ. И глухиятъ направи сжщото, но не се смѣеше вече. Бѣше го страхъ да не се появи задухата му наново.

— Сега, едно момченце искамъ отъ васъ. . . Хубавичко, розовичко, пълничко, и съ крачка като отъ саламъ. . . Тука да лудува и чупи стъклата, вазитѣ и да се крие подъ столоветѣ! — благославяше вуйната. — Ха, да видя сега майсторлъка ви. . .

Чужденката и майката мълчеха навели глави, като че това не се отнасяше до тѣхъ.

Колко далече стоеха една отъ друга тѣ! Два свѣта, две звезди търкулнали се изъ тъмното, за моментъ се срѣщатъ нѣкжде въ неизвестността на необходимото и пакъ сж готови да полетятъ съ крилата на омразата всѣка по своя начертанъ пжть, безъ да засегне другата и остави каквато и да е следа.

Каква лоша игра на сждбата!

— Ей, чувате ли? На васъ говоря. . . — стояваше вуйната, като посбутваше интимно съ лакътъ Жаклина.

И двѣтѣ жени повдигнаха едновременно глави, но никаква радость не се четѣше въ очитѣ имъ.

Всички пиха пакъ, но хладно сдържано. Нѣкакъ си глухо и скрѣбно се чукаха чашитѣ.

И се раздѣлиха.

— Сбогомъ, сбогомъ! — се чу едно следъ друго, като сѫщевременно се преплитаха протегнатитѣ ржце.

— Сбогомъ! Па останете съ благословията ми! — бърборѣше непрестанно вуйната. — Азъ ще го кръстя... и ще си го отгледамъ. . . като свое. Не ми даде Богъ, а колко обичахъ децата. . . Тѣ сѫ благословията въ семейството . . . Нали народътъ казва: Лозе безъ грозде и кѫща безъ деца огънь да ги гори. . . Така да знаете, идущия пѫть да не сте ме поканили безъ нѣщичко такова, — и тя безсрамно начерта съ ржка една крива линия предъ корема си, като съ това искаше да разсмѣе останалитѣ. Но не успѣ.

— По-тихо, по-тихо. . . изъ стълбитѣ, че горе ще се разсърдятъ. . . ами! — ги предупреждаваше майката, като натискаше по два — три пѫти бѣлото копче на освѣтлението.

Автоматътъ шумѣше отегчително равномѣрно, като че падаха бѣли камъчета въ плитка вода. . .

Долната врата скръцна, отвори се и хлопна сама, скоро лампитѣ угаснаха и вече всичко спѣше въ новата кѫща.

ГЛАВА ТРЕТА

1

На другия день презъ следобѣдната почивка, Владимиръ не спѣше. Той застана на задния прозорецъ, опрѣ брадичката си на лѣвата длань и

загледа навънъ въ малкото квадратно дворче, затворено между тритѣ стени като килия. Въ дъното личеха навѣяни отъ вѣтъра нечисти хартии. Погоре бѣха наредени единъ надъ другъ кухненскитѣ балкони, малки и тѣсни, сякашъ приготвени за деца, съ разхвърляни по тѣхъ почернѣли ръждясали кофи, дълги оръфани метли за паежини и прахъ по стенитѣ, непотрѣбни разтворени консервени кутии, прострѣни кърпи и бѣлью за сушене, връзки червени чушки и чесънъ, шарени килимчета, строшени сждове, кюпчета и накрая — сандъкъ съ каменни вжглища.

Отъ време на време се мѣркаше по нѣкоя червенобузеста дебела слугиня, — съ царвули и пъстъръ сукманъ, пристегнато елече и затъкнато алено цвѣте въ коситѣ си, навити на тънки плитки, засмѣна и доволна, съ игрива жетварска пѣсень на уста. — бързо се навеждаше, вземаше или оставяше нѣщо на пода и изчезваше по стаитѣ.

Отъ най-горния етажъ, предавана по радиото, долиташе музика — нѣкакво танго, бавнитѣ и лениви звуци на което въ уморената тишина на следобѣда караха още повече на сънь.

А какво бѣше преди на това сжщото мѣсто?... Преди? Колко години . . . Помжчи се да си спомни всичкитѣ преминали по двора и стаитѣ картини... И защо отъ сълзи се замрежиха очитѣ му? . . .

Да съжалява ли за миналото, което нѣма вече никога да се върне? О, не! Животътъ — неговиятъ и на хилядитѣ други, си течеше плавно като пълноводна рѣка, неизбѣжно новото постепенно приижваше и затрупваше съ изгнилитѣ листа на отживѣлото време старостьта, страститѣ, безпокойствата. И съ широки крачки минаваше напредъ . . .

Но все пакъ, помисли си той, една часть отъ душата ни нали оставаше тамъ прибулена подъ

свидното покривало на най-хубавитѣ детски преживелици . . . Едно нѣжно гальовно „мамо“, произнесено за пръвъ пѫть, една въздишка, несъзнателно изтръгната по любима жена, далече надминаваща по възрасть годинитѣ ни, единъ отчаянъ погледъ — отправенъ къмъ гълѫбово синьото родно небе, седналъ небрежно на ниския прозорецъ, съ боси крака, отпуснати на земята, съ едно скрито желание да не си това, което ти готви неумолимо безсърдечната сѫдба, а да пѫтувашъ неуморно и безкрайно приказно хубави страни, за да изучишъ напълно свѣта и хората. По-късно палавитѣ весели и безгрижни ученически години, боятъ съ снѣжни топки, въ които често слагаха камъкъ или стъкло съ престѫпното намѣрение да се уязви по-чувствително „неприятеля“ . . . екскурзиитѣ изъ планината само съ едно парче хлѣбъ, завито въ кърпа, и пръстена стомничка за вода . . . лудитѣ лѣтни кѫпания въ рѣката заедно съ полегналитѣ въ тинята сиво черни биволи, тежко дишащи съ отворена уста отъ непоносимата юлска горещина, и накрая — незабравимитѣ трепети на първата цѣлувка . . . Безсъмнено оставаха тамъ . . .

И той ги търсѣше, всичкитѣ тия забранени или не приятели на детинството, тамъ нѣкѫде по срѣдата на нѣкогашния изчезналъ вече голѣмъ празднично широкъ и свѣтълъ дворъ, обрасълъ отъ дветѣ страни на пѫтеката съ висока трева, подъ лозата съ грамаднитѣ висящи гроздове отначало съ крушево-зелени зърна, като маниста, които постепенно ставаха прозрачно-розови, докато обикновено къмъ края на септември, около малката Богородица, се наливаха съ гѫстъ лепкавъ сокъ, отъ който главата добиваше приятно весело замайване; около малката затворена съ дъсченъ зеленясалъ сандъкъ чешма, която течеше непре-

станно, зиме и лѣте, и така бѣше образувала една дълбока вадичка, течаща до канала на улицата и напролѣть украсена съ саморасли жълтурчета, чиито листца бѣха твърди и чупливи като цвѣтенъ станьолъ, въ откритата беседка, заобиколена съ бръшлянъ, неувѣхващъ и презъ зимата, въ която прекарваха лѣтнитѣ следобѣди, при леката музика на стотици бръмчащи мухи и топлитѣ, кѫси вечери съ единъ похлупакъ отъ много блеснали звезди, отъ време на време разкѫсващи съ свѣтлината на горящитѣ си опашки лунно-прозрачната тъмнина, и — най-после въ дъното, въ основитѣ на ниската, сякашъ на шега построена, но чиста и спретната паянтова кѫщичка . . .

Въ нея се роди той . . . Каква радость! Момче! . . . Бащата, разправяха му по-късно, два дни е ходилъ изъ улицитѣ на града като пиянъ и на всѣки срещнатъ познатъ се е провиквалъ:

— Момче, момче е, ей такова . . . такова, ти казвамъ . . . — и посочвалъ съ разперенитѣ си ржце въ въздуха голѣмината му.

— Нà, така ми е драго, че ще гони женкитѣ . . . ще лудува и чупи стъклата. А де! Ела да се почерпимъ за негово, пъкъ и за наше здраве . . . Какво, не бой се, азъ плащамъ . . . Това за мене е събитие . . . нѣщо повече . . .

А на майката подарилъ две пендари, останали му още отъ Македония, отъ кѫдето за революционна дейность избѣгалъ . . . Ехъ, богати години сѫ били тогава и хората можели спокойно да се упиватъ.

Самъ въ тоя широкъ дворъ, босъ и безгриженъ, само по една синя блузка и кѫси панталонки, винаги прекроени отъ тия на баща му, израстна Владимиръ. Играеше на гоненица съ децата на съседитѣ, на прескочи-баба или на войници.

Често го и набиваха. Баща му, дребенъ чиновникъ въ митницата, нисичъкъ, плешивъ, набитъ, съ дълги черни мустаци, винаги спретнатъ и гладко обръснатъ, бѣше обикновено мълчаливъ и прекалено строгъ къмъ него, наказваше го жестоко, макаръ и рѣдко, за всѣка сторена невинно грѣшка, която майката винаги грижливо и напраздно се мжчеше да прикрие, като слагаше безъ особена полза вината върху себе си.

Веднажъ, спомни си, колко нечовѣшки съ пржчка го би по задната часть, че бѣше счупилъ фенера на улицата. После дълго не можеше да седне на столъ. Другитѣ деца отъ махалата му се смѣха.

— Пржчльо! — го нарекоха.

Тогава се закани вжтре въ себе си, като порастне, да му отмъсти, да го убие . . . Дори една сутринь, наскоро следъ боя, му го каза:

— Ще видишъ, азъ ще те убия . . . Само да стана по-голѣмъ и по-силенъ отъ тебе . . .

— Я го гледай, хлапето му съ хлапе! . . Нехранимайко . . . Знамъ си, че добро отъ тебе нѣма да видя . . . — и пакъ го биха . . .

Сега се тжжно усмихна на тия наивни пълни съ откровенность закани . . . Защо ли не можеме да си останеме такива до край!

Въ стария дворъ имаше повече отъ двайсетина плодни дървета, които, на пролѣть шарено нацъвтѣли, се покриваха съ малки нѣжни листица, а пчелитѣ стръвно ги нападаха, за да смучатъ жадно медъ отъ устицата на разтворения цвѣтъ; скоро идваха скворци и ластовички въ старитѣ отъ незапомнени години направени гнѣзда подъ стрѣхата и съ цвърченията си развеселяваха двора: слънцето печеше, благоухаеха цвѣтята покрай оградата, плодоветѣ узрѣваха и вечерь отъ подух-

налия вѣтъръ капѣха, докато презъ есеньта ставаше до болка тѫжно на душата му — отъ сухитѣ клонки и огнено-жълтитѣ листа, които покриваха бавно, сякашъ посипани отъ невидима ржка, влажната земя, отъ дългитѣ и скучни нощи, отъ черната и люта мъгла, покрила за дълго града.

И така двайсеть години поредъ равни и беззвучни, заобиколени само съ повтарящата се радость на вѣчнитѣ праздници: съ утринното молитвено биене на камбаната и новитѣ шаечени дрехи, съ мекицитѣ следъ причестъ, приятно хрускащи и посипани съ ситна захарь, съ коледнитѣ орѣхи и твърди колачета, съ червенитѣ великденски яйца и тъмно кафено препечения козунакъ, съ сладникавата миризма на източенъ плодъ, съ прасето съ забитъ лимонъ въ зиналата му уста, съ палячовцитѣ, леблебиитѣ и пуканкитѣ на събора и—боя съ пращки и пръте по рѣката . . . докато една сутринь замина съ конвенционала за чужбина.

2

Тамъ прекара като на сънь шесть години — само въ трудъ, гладъ и мѫки — отъ кѫщи пешъ до университета, гостилницата и обратно . . .

Кина, театри, увеселителни заведения, кабарета, кръчми — не познаваше . . . Отбѣгваше и женитѣ — представяше си ги алчни и зли, съ подправенитѣ си лица, боядисани коси, съ начервенитѣ си нокти и устни, че ще погълнатъ всичката му кръвь и малкото спестени пари. А знаеше, съ цената на колко много лишения му ги изпращаха.

Но ето, отъ единъ месецъ насамъ не е получилъ нищо. Защо ли? Нѣмаше и писмо. Напраздно питаше всѣки обѣдъ раздавача.

— Нѣма и днесъ, господине! — бѣше кѫсиятъ му отговоръ.

Сви се сърдцето му отъ лоши предчувствия... Какво ли се е случило? Да не би нѣкой, единъ отъ двамата, или пъкъ . . .

Не!

Веднага отхвърли тая коварна, черна мисъль... Всичко друго: болесть, неразположение, нѣмотия, заеми, унижения . . . но не и това! Струваше му се, че ще полудѣе. Идѣше му да зарѣже ученията и веднага да тръгне съ вечерния влакъ. Дори започна трескаво да прибира багажа си . . . Провѣри и паритѣ — не му достигаха за пѫть. А не бѣше си платилъ и наема.

Тогава? Размисляше отъ кѫде да вземе на заемъ . . . Нѣмаше близки . . . Писа имъ пакъ, да намѣрятъ, да сключатъ повторно заемъ или ипотекиратъ кѫщата. Още малко му остава . . . Да, така имъ писа: „Последната година, последнитѣ изпити“ . . . После ще бѫдатъ спасени и тримата . . .

Пакъ не получи отговоръ. Отчаянието му бѣше голѣмо и съ всѣки изминатъ день растѣше, докато покри изцѣло живота му въ този чуждъ градъ. Намисли да тури край — дори избираше начина, по който по-леко и безболезнено да го изпълни... Трамвай, подъ влака, или рѣката... И все не се решаваше. Гладътъ го измѫчваше, но гордостьта му не му позволяваше да открие това на приятели и познати.

После какво стана? . . . По чудо бѣше спасенъ . . . .

Вървѣше като пиянъ изъ улицитѣ, безъ цель, безъ мисъль . . . Олюляваше се. Устата му зажаднѣла, гори, напукала се е . . . Да се отбие ли нѣкѫде? Не, отиваше си право кѫщи . . . и падна.

Нѣколко дни следъ това, като отвори очи, намѣри се въ една свѣтла, чиста, богато наредена стая. Огледа наоколо: не, не бѣше неговата. Недоумяваше нищо . . . Питаше се непрестанно:

Кжде ли се намира?

Очакваше да е пренесенъ въ нѣкоя общинска болница, участъкъ или приютъ за бедни . . . кждето обикновено прекарваха по нѣколко дни скитницитѣ, посрѣдъ четири голи стени и малко супа, поднасяна въ тенекиени канчета. А тука, съ килимитѣ, огледалата, чистото моминско легло и вазитѣ съ цвѣтя, личеха грижитѣ на една нѣжна бѣла ржка, която, изглеждаше, не бѣше му чужда.

Мжчеше се да събере мислитѣ си, но не успѣваше . . . Само отдѣлни разпокжсани картини като на филмъ се мѣркаха и бързо като че понесени отъ вѣтъра пушечета изчезваха . . .

— — — — — — — — — — — — — — — —

Въ подземната желѣзница е . . . Пълно съ хора. Задуха, горещо е . . . Слизатъ, качватъ се нови пжтници . . . И една матова ржка съ дълги пръсти се слага приятелски на рамото му.

Отдръпна се учуденъ — и извърна глава. Да не би случайно да се е допрѣла. Поглежда натамъ . . . — два реда ситни бѣли зжби се усмихватъ. Сякашъ сж направени отъ млѣко. Ржката стои увиснала между облѣгалото и рамото му.

— Добъръ день! — нѣкакси смутено проговори тя.

— Извинете! Не знаехъ . . . че сте . . .

— Нищо, нищо . . . искахъ да седна . . .

— Моля! — прави и той мѣсто и знакъ съ ржката си да седне до него.

— Благодаря . . . — бръсва съ ржка тя роклята си и се отпуска на сѣдалото.

Мълчание.

— Ние се познаваме, — първа наруши мълчанието тя.

— Да, струва ми се . . . Кжде съмъ ви виждалъ?

— На прозореца, — бърза да го увѣри тя и пакъ се усмихва вече по-увѣрена и спокойна.

— Значи, ние сме . . .

Въ това време метрото спира и заедно съ живия потокъ на другитѣ тя изчезва.

Въ университета е . . . на последния чинъ. До болка тегне главата му отъ бесъзнание. По цѣли нощи нали учи . . . Още малко и ще се затворятъ очитѣ му, може неусѣтно да заспи и — какво ще каже професоръть, студентитѣ? Не, мжчи се, търка ги, отваря ги широко . . .

Урокъ по анатомия . . . Професоръть пише, чертае нѣкакви странни начупени фигури по черната дъска. Накрая слага съ тебеширъ една дебела въпросителна.

Отдръпва се настрана и пита:

— Какво е това?

Изпитва по редъ. Единъ, двама . . . трети — не знаятъ. Останалитѣ изтръпнали очакватъ. Ето, ясно се чува:

— Владимиръ Денизовъ, — и го сочи съ пръстъ.

Изправя се, слѣпитѣ му очи биятъ, нѣщо го притиска въ гърдитѣ, като че не му достига въздухъ . . . Бавно като сомнамбулъ се движи между чиноветѣ. Стои и гледа учуденъ къмъ черната дъска.

— Е, кажете де? — подканя го вежливо професоръть и само съ два пръста понамѣства очилата си.

Владимиръ мълчи, нищо не знае . . . Въ сжщность отговоръть се върти отпреде му като малка черна неуловима птичка . . . Хвърчи, хвърчи, удря

се въ тавана, после въ стъклата на прозореца и презъ единъ отворъ изчезва.

Сега какво му остава? Отваря уста, но не може да го каже. Отъ умората и бесъзнанието е това . . . Лошо му е, нѣщо притиска гърдитѣ му, души го . . . Вижда съ хиляди глави, такива градни, безсрамно ухилени. И все по-голѣми и по-голѣми ставатъ — чакъ до небето . . . Още малко и — струва му се, нѣма да издържи, ще полудѣе. Ще започне да вика, да крещи, ще разкжса дрехитѣ си и . . . разбие . . . После задъ решетката, въ затвора . . .

— Слабъ! — се чува глухиятъ гласъ на стария професоръ.

Пропадналъ! Напразенъ шестгодишенъ трудъ, безпокойства, лишения, гладъ, надежди, очаквания . . . Натрапениятъ ужасъ изкривя лицето му, отчаянието покрива изцѣло като съ черна мъгла чувството за дългъ . . . Какъвъ срамъ предъ колегитѣ, роднинитѣ и майка му, когато се завърне въ България . . . Какъ ли ще го посрещне тя? . . . Не, по добре е да умре . - . Ще прерѣже венитѣ си и така бавно — бавно незабелязано ще изгасне . . .

— — — — — — — — — — — — — — —

Зима . . . Още отъ сутриньта вали мокъръ влаженъ снѣгъ, който, падналъ на земята, веднага се топи , . . Студено е . . . Тръпне и гази изъ мокрия хлъзгавъ тротоаръ . . . Покрай него фучатъ автомобили, трамваи, вестникарчета се провикватъ, коминитѣ бълватъ димъ . . . Топло, весело е изъ стаитѣ, локалитѣ, кабаретата . . . А той нѣма пари, поне за едно кафе . . . или кифла. Върви, върви изъ улицитѣ и площадитѣ — отчаянъ, пребитъ . . . Не му се живѣе повече . . . И...

Едно номиче иде насреща му — сжщото, което го поздрави въ подземната желѣзница. Сега

му се видѣ още по-хубава — такава слабичка, пристегната въ кѫсо кожено палто и маншонъ . . . Коситѣ ѝ отстрани на черната шапчица сѫ отрупани съ снѣгъ . . .

Спира го . . . Защо ли го преследва и тука на улицата? И какво ли ще иска отъ него? Любовь, пари, нѣкаква услуга? Какво ли можеше да ѝ даде, когато е толкова беденъ и нѣма нито стотинка въ джеба си. Нито пъкъ е въ състояние да ѝ каже нѣщо добро, нѣщо утешително, защото самиятъ той имаше нужда отъ утеха. Да я избѣгне ли?

Но бѣлитѣ зѫби пакъ блѣсватъ усмихнати: съвсемъ близу сѫ до него. И чува едно глухо, нѣжно, сякашъ изподъ земята излезнало, напѣвно запитване:

— Добъръ день! Какъ сте, господинъ Денизовъ?

Охо! Тя знаела вече и името му. Не ѝ отвръща, само я гледа учуденъ, замаянъ — да, тази е приказната принцеса, която свободно се разхождаше въ царството на сънищата му. Ето, сѫщитѣ тъмни търсещи очи, детска прозрачна кожа, малки уши, сякашъ направени отъ скѫпъ седефъ, леки стѫпки, като че плува изъ въздуха. Възможно е, за малко и безъ негово позволение да е излѣзла между хората, за да подири тукъ-таме по нѣкоя безплатна усмивка и привечерь да се прибере доволна отъ направеното въ градинитѣ на небитието.

— Не ме ли познахте? . . . — и върти кокетно главичката си като птичка.— Не? . . . Жаклина, отъ втория етажъ . . .

— Ахъ да . . . познахъ ви . . . — произнесе тѫжно, . . . и съ едно съжаление, че прекѫсна сънищата му. — Но какво правите по снѣга и . . . мръснитѣ улици?

Искаше още нѣщо да ѝ каже, но спрѣ.

— Защо, забранено ли е? Едно младо момиче да се разхожда само . . , и дори когато . . .

— Не е, но все пакъ . . .

— . . . и когато не го забелязватъ . . .

—Вѣрно е!—извинява се той. Напоследъкъ е станалъ толкова разсѣянъ, че не забелязва и . . . себе си.

— Парадоксъ . . . и все пакъ, за жалость, така е . . . съ много ученитѣ хора . . . Съ високо дигнати глави отминаватъ, важни и надути . . . Какво важи за тѣхъ хората, свѣтътъ . . .

— Моля! — опита се да протестира той.

— Не! Пошегувахъ се само . . . Да вървиме! — предлага му тя.

Но той е сдържанъ, отбѣгва погледа ѝ, който съ нахалното любопитство на богато разглезено момиче се плъзга отъ главата до краката му и обратно: срамува се отъ жалкия си окѫсанъ видъ. И се мѫчи съ болка и смущение да скрие протърканитѣ мѣста отъ палтото си, като държи притиснати ржцетѣ си тамъ . . . А кръпката на дѣсната обувка, масленитѣ петна по панделката на шапката му, станала жабунесто зелена, счупеното кокалено копче, небръснатото лице!

Напраздно! Тя всичко знае, всичко ѝ е известно, всичко, и то отдавна е видѣла. Нали всѣки день го следи отъ прозореца, като излиза и късно вечерьта плахо, като крадецъ, безъ да го усѣти нѣкой, се прибира въ стаичката си на петия етажъ . . . Какво отъ това? Просто отъ небрежность се държи човѣкъ така . . . Пъкъ и може да му харесва . . . Важното е, душата да е чиста, погледътъ, изразътъ на лицето, постѫпкитѣ съ другитѣ . . .

Тя продължава да се шегува, да му се усмихва мило, кокетно, да се върти около него и го кани най-любезно на малка закуска у тѣхъ.

— Още сега ли?

— Защо не!

— Благодаря! — той й отказва, като се покланя вежливо. — Много мило е отъ ваша страна това, но съмъ заетъ непрестанно . . . съ уроци и изпити. Всѣка минута ми е скжпа. Американцитѣ казватъ, времето е пари . . . Разбирате ли дълбокото значение на тая фраза?

— Но не забравяйте, че тука не е Америка.

— Зная.

— Тогава . . . и презъ нощьта ли сте заети? Ще чакамъ, когато се освободите.

— Никога!

— Колко сте лошъ и . . . невъзпитанъ! Така не се постжпва съ една дама, особено когато тя има своитѣ основания да направи това . . . Хайде, съгласете се, обещайте ми . . . Ще ми направите такова удоволствие! Пъкъ и на себе си . . .

— Не! — той не отстжпва.

— Азъ не съмъ свикнала на такива груби обноски . . . После ще съжалявате, може би . . . единъ день, когато . . . ви видя . . . пакъ.

— Нѣма!

— Дивакъ . . . сте и ще си останете . . . Невъзможенъ, невъзпитанъ човѣкъ, такъвъ, какъвто си представяхъ . . . Жалко! Ще се помжча да ви превъзпитамъ . . .

— На добъръ часъ! . . . Само че да не се измамите въ очакванията си . . . Има нѣща, които не се поддаватъ на чужди влияния . . .

— Ще видимъ! — и тя си тръгна сърдита, безъ да му подаде ржка за сбогомъ. Той се опита да я последва, но едно такси ги раздѣли.

— Жаклина! — произнесе тихо и се отдалечи. Защо ли я оскърби незаслужено съ държането,

съ отказа, съ грубия си тонъ? Имаше право, като го нарече: „Невъзпитанъ, дивакъ!“

Една вечерь се върна късно . . . Бѣше при другарь, за да преговарятъ урока за другия день. Вървѣше съ наведена глава и не забеляза, че неговиятъ прозорецъ бѣше освѣтенъ. Отвори вратата и се зачуди.

— Жаклина!

Не вѣрваше на очитѣ си. Отдръпна се до стената — протърка ги . . . Стаята му разхвърляна, бедна, гола . . . По пода вестници, книги . . . спи сания, учебници, тетрадки, моливи, пакетчета съ изоставена храна, парцали . . . Ужасъ! Наведе се да ги събира и подрежда. Тя го възпира.

— Не си струва . . . Ей сега ще си вървя . . . За малко дойдохъ . . .

— Защо? — я попита и млъкна . . . Какво ли пъкъ сега ще иска отъ него? И защо ли е дошла въ тоя късенъ часъ? Какво ще си помислятъ хората, като я видятъ да излиза . . .

—Бързамъ . . .

— Не ви ли е страхъ . . . сама?

— Не! — поклаща съ глава и крие нѣщо въ ржцетѣ си отзадъ, като бавно се отмѣства къмъ прозореца.

— Е?

— Познайте какво ви нося?

— Не мога . . . дайте да го видя . . .

— Не, първо познайте . . . — полуусмихната кокетно опира глава на перваза. — Познайте . .

— Казахъ вече . . .

Накрая ти издига голата си ржка високо въ въздуха. Блѣсва между пръститѣ ѝ бѣлъ пликъ. По почерка и маркитѣ веднага позна отъ кжде е. Несдържана радость се изписа по лицето му.

— Ето, виждате ли?

— Виждамъ . . . за кого е?

— По погрѣшка го пустнали въ нашата кутия и си рекохъ, лично ще му го предамъ . . .

— Много мило . . . задължѣнъ съмъ . . .

— Какъвъ сте лошъ . . . Не заслужавате това внимание . . . И все пакъ . . . не зная кое ме накара да го направя . . . При това закъснѣхте доста . . . Отъ кога ви очаквамъ . . . измръзнахъ . . . — и тя потърка съ ржце по рамената си.

Владимиръ я зави съ палтото си.

— Еднъ моментъ, ще позволите ли?

— Разбира се . . . Моля . . . прочетете го . . . Азъ ще си вървя . . .

— Не, останете . . . знаете, така се вълнувамъ . . . отдавна не бѣхъ получилъ и сега . . . Каква радость, най-после писмо . . . Нали ще ме извините?

Разкжса бавно плика — зачете . . . Искаше му се изведнажъ да обхване всичкитѣ редове. Прескочи единъ редъ, пакъ се върна, зачете го повторно — не разбираше смисъла . . . Какво? . . Вѣрно ли е това? . . . Да не би . . . Но бърже се промѣня изразътъ на лицето му . . . Отпуска се на стола, като закрива очитѣ си съ ржка. Рамѣната му потръпватъ . . .

— Какво се е случило?

— Какво ли? . . . Починалъ баща му, кжщата остава така безъ подкрепа . . . Всичко рухва ще се разпилѣе . . . Майка му, той . . . каква горчива сждба!

Тя го утешава, гали коситѣ му . . . И накрая допира лицето си до неговото. Така е свѣтло, топло, на душата му, че за моментъ забравя болката, скръбьта, безнадежного си отчаяние.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Сега, кой ходи тихо, предпазливо на пръсти по килима? И — се приближава . . . Надвесва се надъ леглото му . . . Усѣща горещия ѝ дъхъ. Отваря очи и дълго-дълго се гледатъ . . . Тя е — Жаклина! — принцесата на неговитѣ сънища. Не бѣше ли това сънь и — съньтъ една прекрасна действителность, изпълнила съ очарование една малка часть отъ душата му?

Той се мжчи да проговори, но тя го възпира като слага пръстъ на устнитѣ си и галено, по детски му шепне:

— А-у — Не бива . . . После, като оздравѣешъ! Има време.

— Когато оздравѣя ли? Ами какво мислишъ? Кжде съмъ и какво правя въ тази чудна стая?

— Ще ти обясня . . . другъ пжть . . . сега ти е забранено . . . Стига! — и леко го цѣлува по страната.

Той вдъхва отъ нейната уста, отъ сладкия топълъ въздухъ . . . Напарфюмирани сж коситѣ ѝ, ржцетѣ, полуоткритата слаба гръдь . . . Опияненъ — отново затваря очи . . . Ржцетѣ му тежатъ, бинтовани сж . . . не може да ги подигне . . . Зави му се свѣсть. Отъ радостьта или . . . Сега потъва, потъва бавно въ нѣкаква ароматична плътна течность . . .

Нѣколко седмици поредъ тя го нагледва. Спаси го отъ смърть. Къмъ края на май, когато дърветата прецъвтяваха, той се дигна на крака . . . Продължи ученето си. Наскоро и майка му изпрати пари . . .

Вѣнчаха се . . . Тя настояваше да остане при родителитѣ ѝ. Но гласътъ на родината, старият домъ, мѣстото, кждето се бѣше родилъ и прогледналъ за пръвъ пжть, го зовѣха.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

Старата кжща бавно се рушеше и пустѣеше... Първо се помина бащата. Той си знаеше, вече сили не оставаха въ него. Нали едва съ мжка се движеше сутринь изъ двора, като подпираше грохналото си тѣло съ дрѣновъ бастунъ. Следъ обѣдъ пъкъ отиваше до кафенето, като вървѣше все покрай стенитѣ, сѣдаше открая на нѣкоя маса и дълго наблюдаваше какъ неговитѣ приятели, вече пенсионери, играятъ на карти.

Той не разбираше тия дяволски игри и нѣмаше слабость къмъ тѣхъ, но се смѣеше отъ сърдце, когато откradваха по нѣкоя карта скришомъ подъ масата или пресмѣтваха въ повече спечеленото за смѣтка на другитѣ. Доволенъ, късно вечерьта се прибираше. Суетѣше се изъ кжщи, помагаше въ кухнята и следъ като изпиваше единъ горещъ чай съ малко хлѣбъ и сирене, лѣгаше да спи.

Така всѣки день.

Докато една сутринь не излѣзе никакъ. Само лежеше по гръбъ и дишаше тежко — тежко съ отворена уста и очи отправени къмъ тавана. Отъ време на време подигаше лѣвата си ржка и избърсваше студената поть по челото си.

— Какво ти стана?

— Нищо!... — само това отговори съ единъ замисленъ тонъ, въ който личеше отчаянието му.

— Нищо!... Добре... все ще излъжешъ... и безъ полза... Добре, ще се покаже то...

На обѣдъ не искаше нищо да яде; горчи му въ устата, като че бѣха изсипали въ нея хининовъ прахъ.

— Поне малко супица... това ще ти подкрепи силитѣ.

— Не, само вода ми се пие, — се молѣше той, като посочваше гърдитѣ си, — изгаря гърлото ми, устата.

— Тогава, млѣко или чай . . . Ти го обичашъ, свикналъ си . . . Хайде, моля ти се! — разтревожена го питаше старата.

— Може, чай само . . . но слабъ и безъ захарь.

На втория день се повтори сѫщото. Чувствуваше неутолима жажда и непрестанно пиеше течности.

Повикаха лѣкарь, единъ отъ ония, които разбираха отъ всичко и не взимаха много пари. Понеже съ словоохотливостьта си вдъхваше повече вѣра на болния, като го увѣряваше, че ще оздравѣе скоро — утре, може би, отколкото отчаянието, че вече нѣма да го бѫде.

— Е, какво, момчето се залежало? И тазъ добра, на неговитѣ години хората сѫ още по къра, по орань и жътва . . . А какво да кажемъ ние старитѣ по на шейсеттѣ? . . . Я ставай по-скоро! — шегуваше се той още отъ вратата, като съблича горната си дреха, останала му отъ доброто старо време, малко нѣщо поокѫсѣла и маслосана около яката. — Госпожо, не се безпокойте, нищо му нѣма . . . Обзалагамъ се, че следъ два дни ще се привдигне . . . Обикновена простуда, наречена инфлуенца . . . Кашля ли? . . . Не! Ето на, видѣхте ли? Знаехъ си азъ . . . А не бива така да се оставя човѣкъ, като децата . . . Заболи го гърлото и хопъ право въ леглото . . . Не бива!

— Ами, като дойде злото? — се обади болниятъ, безпомощно отправилъ погледа си къмъ него.

— Като дойде и ще го изгонимъ . . . Хопалаа, — и той направи магически жестъ съ рѫката си, — презъ прозореца . . .

— Съ дума лесно всичко става . . . Работата е сериозна, господинъ докторе.

— Я да видимъ сега, кѫде те боли?

— Навсѣкѫде.

— Тогава сме добре — и той подскочи отъ стола, сякашъ нѣкой го бодна съ игла. — Много добре . . . Лошото е, когато е само на едно мѣсто . . . По-мѫчно се лѣкува, увѣрявамъ ви . . . Разкопчай се . . . още, още . . . Така, стига! Навсѣкѫде ли, казвашъ? Ще видимъ, ще видимъ . . . То си личи, познава се . . . Нѣкои си внушаватъ. Я поизправи се . . .

Разсъблѣче го, очуква го, ослушва го по гърдитѣ и гърба, по върховетѣ на дроба, караше го да кашля и вдъхва дълбоко — дълбоко, да изплезва обложения езикъ, да храчи, докато накрая поклати отчаяно съ глава, може би за пръвъ пѫть въ живота си:

— Насъбрало се е . . . ревматизъмъ, сърдцето, простатната жлеза и черния дробъ . . .

— Черния дробъ, простатната? — изрече съ понижен тонъ болниятъ, като че знаеше значението на тая жлеза, пъкъ и на всичко друго, което изброи докторътъ.

— Ще трѣбва дълго да се лѣкува . . . Рѣдъкъ случай, наистина, но все пакъ го има. Обикновено у хора на тая възрасть . . . Съ течение на времето и съ моя помощь, разбира се, ще мине всичко и ще се забрави . . .

— А лѣкарство? — помоли се бащата.

— Ще ти дамъ . . . Най-новъ специалитетъ, току що пристигналъ. Ако не ти мине, ще опитаме и друго, — и му предписа нѣкакви прахове. — Само че внимавай . . . отровни сѫ въ по-голѣмо количество . . .

— Хичъ, бива ли, не съмъ дете . . .

— Все пакъ, случва се . . . Сбогомъ!

На излизане старата изприпка напредъ, сложи рабски монетата въ ржката му и го запита съ явна уплаха на лицето си:

— Е, какъ, е господинъ докторе? Кажете ми самата истина . . . моля ви, ще я понеса, имамъ сили . . . Дори и най-лошото да е . . . Много нѣщо изказахте, а въ сжщность опасно ли е? — се молѣше тя, като го гледаше изпитателно право въ очитѣ, да не би да я излъже.

— Какво да ви кажа, госпожо? — и той сви съчувствено рамене. — И самъ азъ не зная . . , Комплициранъ случай . . . Събрали сж се купъ болести . . . Ще видимъ коя ще надделѣе . . . Като го гледа човѣкъ, ужъ нищо му нѣма . . . О, а то да си призная, не го бива . . . Но, ще опитаме съ моя и ваша помощь да го спасиме. Да се надѣваме, никога не е излишно . . . Хайде, хайде, въ случая сълзитѣ не помагатъ . . , Не се плашете . . . Пакъ ще намина утре... Давайте му по едно хапче преди ядене . . . Не ги оставяйте на него . . . може, разбирате ли?

Тя кимна съ глава машинално, а нищо не бѣше разбрала. Мисъльта ѝ бѣше отлетѣла нѣкжде далече на изтокъ при малкия. По-късно, като се опомни, дигна глава, изтри сълзитѣ си съ ржка и хлопна вратата.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Така бащата дълго се залежа. Ржцетѣ, краката му започнаха да се подуватъ и вече креватътъ изглеждаше малъкъ за това грамадно тѣло, което не можеше да се обръща безъ чужда помощь.

— Да телеграфирамъ ли на Владимиръ? — запита го тя тревожно една сутринь, седнала на самия край на леглото, съ ржце отчаяно вкопчани една въ друга. Езикътъ ѝ лепнѣше, може би отъ у-

плахата, която предизвикваше безнадеждният му видъ.

— Защо?. . . — попита бащата и веднага разбра, че е нѣщо сериозно. Изплаши се. Но се задържа, потули страха си.

— Защо? . . . Не се ли виждашъ на какво си заприличалъ? Другъ да е на твое мѣсто, свѣта ще проглуши . . .

— Остави се . . . Хичъ може ли за нищо и никаква болесть да се тревожи момчето ни.

— Размисли, зле отиваш.

— Ами, зле! Хайде де и ти . . . Каква си страхлива като сврака . . . Кой ти каза?

— Кой? . . Доктора. . . Каза го. . . На излизане го попитахъ истината и ми призна човѣка... Така и така, каза . . .

— Истината, само Богъ я знае . , .

— Ихъ и ти, като почнешъ да философствуваш, не може никой да ти излѣзе на глава . . -

— Ти, виждамъ, че започвашъ да оглупяваш . . . Ами! Да ти призная, това е отъ годинитѣ и никой не може да го избѣгне. Хайде, успокой се и разбери, не трѣбва . . . Не се нуждая отъ нищо. Нека си учи и живѣе тамъ както може. Ами, науката е нѣщо сериозно, за по-други хора, а не като тебе патки, които за нищо си губятъ ума. И за болестьта да не си посмѣяла да му пишешъ . . Това-онова — кажи, добре сме, за двора и облацитѣ, и времето и така нататъкъ му пиши, за мене. нито думица . . . Чакъ като попремине, тогава, вижъ, може, като ти кажа само, и то пакъ сдържано и изотдалече. Ами!

— За малко искамъ, за нѣколко дни и той може съ науката си, съ познанията си . . . — се молѣше тя. — Хайде, съгласи се поне веднажъ съ мене, за твое добро е.

— Да ми помогне ли?

— Ами!

— Да ти кажа, медицината е още въ пелени... безсилна е за известни болести . . .

— Ти все много знаешъ.

— Знамъ. Кой ли пъкъ може да върне колелото на живота? . . . Единъ Богъ, а той е високо. Чудеса не стават разбери го, а възкресението е една басня . . . Истината . , . Ето ти тебе самата истина, изхабенъ организъмъ, вече прогнилъ изъ основитѣ си, кой може да го закърпи, да го възроди? Питамъ? Хапове, отрова, шишета съ горчила и разни сладникави сиропи? . . . Още позле . . . ще дойде и ускори края. Да го викашъ? Това да не е Владая или Бояна . . . та да прескочи за день-два. Пжть само колко има . . . да ти се замае главата . . . При това да се даватъ пари само на вѣтъра.

Старата, щомъ чу за пари да се говори, веднага замлъкна и сви устни. Вече всичко се изпродаде, всичко се свърши . . . Преди два дни заложи и вѣнчалния си пръстенъ, безъ да му повѣри това, защото — знаеше си — какъвто е страхливъ, суевѣренъ, сприхавъ, ще я нахока и забрани. Сега — бѣлото петно на срѣдния й пръстъ на дѣсната ржка напомняше за лъжата, престжплението и бедствието, което напоследъкъ ги сполетѣ. А това не бѣше края, виждаше се. Какво ли още ги очакваше? Не, ще се бори тя, имаше сили за това, до последната възможность. Нека, ще разпродаде всичко, само и само да го спаси.

Погледна го изподъ вежди, за да се увѣри, че не я следи. После поозърна наоколо, за да разгледа старитѣ изостанали мебели — не намѣри нищо излишно. Само леглото оставаше, запазено и чисто.

— Ехъ, бедни сме и оголѣхме като църковни мишки . . . Какъ ли ще изкара и Владимиръ до края. Не съмъ му писала, не ми дава сърдцето, нито пъкъ пари му изпращаме . . . Горкото, само и безъ близки! — и дълбоко въздъхна тя.

— Бедни! Не говори така, грѣхота е . . . Добъръ е Богъ, все ще се нареди нѣкакси малкиятъ, — така бѣше свикналъ да нарича синътъ си . . .

— Вѣрвашъ ли?

— Човѣкъ не трѣбва да губи вѣра до последния мигъ на живота. Вѣрвамъ, значи ще бжде. Аминъ! А той не е дете . . . има познати, приятели . . . Пъкъ може и да му провърви, да се ожени за нѣкоя тамъ . . . богата, знатна.

— Ами, кой знае каква чума ще ми дотътри... Нѣма да му позволя, да знаешъ. Азъ искамъ да му я избера, да ми попадне право на сърдцето.

— Хайде, и ти, не се бъркай тамъ, кждето не ти е работата . . . Все гледашъ да си слагашъ пръста въ чуждото ядене. На сърдцето, твоето сърдце. Луда такава! . . . Като че ти ще живѣешъ съ нея, а не държишъ смѣтка, нему дали ще хареса и допадне. Аслж, такива сте женитѣ — зли егоистки . . . Все теглите живота и свѣта къмъ себе си . . . Голѣмия пай винаги си задържате... Лоша-арна , каквато си намѣри . . . Ти не гледай нашата, тя стана така набързо и безъ да се познаваме . . . защото времената и хората тогава бѣха такива . . . Сега е друго — проучватъ се, изследватъ характеритѣ, душата си, дори на лѣкарь отиватъ, че има разни болести между младитѣ .... После чакъ . . . нѣкои не достигатъ и до вѣнчило...

— Само чужденка да не вземе . . .

— Чужденка, наша...все едно сте женитѣ... Нѣма разлика . . . Дявола, малъкъ или голѣмъ, е

все дяволъ . . . ако ще и отъ рая да пристигне... ако ще и въ злато да е облѣчена.

— Има, разправятъ, лоши, разваленички . . . Само съ малко, съ единъ мѫжъ не могли да живѣятъ . . . Ами, такива чувамъ да говорятъ . . . съседитѣ.

— А срѣщатъ се и добри, далече по-добри отъ нашитѣ . . . Я, нѣмцойката на Сашовия синъ, такава работна и здрава, като ходи, земята се тресе . . . Пъкъ и си гледа работата, обича мѫжа си, кѫщата, старитѣ. Е, ще отречешъ ли?

— Право е! — примирено продума майката.

— Да ти кажа, каквато и да е . . . ще ти е другарка, помощникъ . . . А пъкъ то моята се свърши . . . Отивамъ си, и то скоро.

— Я не говори така, че ме плашишъ. Отивашъ си. По дяволитѣ! Да ти повикамъ азъ пакъ лѣкаря.

— Да го повикашъ, и да не го повикашъ, все това си е . . . Усѣщамъ, че иде, наближава краятъ.

— Пъкъ тебе нѣма да те слушамъ . . . Още днесъ, сега отивамъ — и тя наметна шала на костеливитѣ си рамене.

— Я се остави. Защо ли ми е? . . . Ето, хаповетѣ му , . . още седятъ . . . Ако искашъ, вземай ги вмѣсто мене ти. Горчила и нищо повече . . . Разбери веднажъ за винаги, така ми е по-добре... да си умра безъ чужда помощь. Знамъ, всичко е изпокѫсано вѫтре, а не само нѣкаква си жлеза ... и други, както се е изразилъ твоятъ докторъ . . . Една ли? Всички! . . . Спира машината, не ще да работи и това си е . . . Да ти кажа правото, дотегна ми да лежа . . . И се чувствувамъ уморенъ, като че сѫ ме били два дни непрекѫснато. И цѣлъ животъ въ грижи, непосиленъ трудъ, да ставашъ рано, още незакусилъ да тичашъ по улицитѣ да

не закъснѣешъ, че книгата щѣли да дигнатъ . . . следъ обѣдъ сѫщото . . . вѣчни безпокойства за уволнения, съкращения, мъмрене, глоби . . . Най-после ще си почина и дълго ще си почивамъ тамъ . . . Остани, никого не искамъ . . .

— Добре де . . . Добре! . . . Така да бѫде . . . Не се тревожи само . . . Ще направя всичко, каквото искашъ . . . и — старата безшумно на пръсти се отдалечи.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Вечерьта, къмъ десеть часа, бащата тихо склопи очитѣ си — безъ охкане, безъ болки. Само престана да бие сърдцето му и — толкозъ . . . Изпъна краката, вкочени се и сякашъ ледень въздухъ изпълни стаята, отъ което потръпнаха раменетѣ на старата.

Тя не се изплаши, не! Отъ кѫде ли се взе тая смѣлость въ нея — да погледне смъртьта право въ лицето, като нѣщо, което неминуемо трѣбваше да дойде, да се настани въ стаята ѝ като свой и никога да не излѣзе отъ тамъ. Може би това ѝ вдъхна вѣрата, упованието въ Бога! Погледна го съ затаенъ дъхъ, приклекна до леглото, сви се на топка съ подгънати крака и зави като куче, на което сѫ отнели неочаквано господаря му.

Дълго ли седѣ въ това неподвижно положение и дълго ли плака — тя не знаеше. Но когато дигна глава и поправи коситѣ си, паднали до очитѣ ѝ, вече мокри отъ сълзи, — навънъ се бѣше съмнало. Подрънкваха колитѣ за сметь, съ крѣсъци отминаваха децата за училище, отупваха нѣкѫде наблизу килими, млѣкарката тропаше съ праздния сѫдъ по вратата на съседитѣ.

Пораздвижи се изъ стаята. Не чувствуваше гладъ, умора, желание за сънь. Само плисна по ли-

цето си малко хладка вода и остави капкитѣ да изсъхнатъ отъ само себе си.

И погледна тѫпо, съ едно безразличие къмъ леглото . . .

Какво е това? Смъртьта? Може би! Нали свѣтътъ за нея изчезна, опустѣ изведнажъ и нищо, нищо не я радваше вече. Сама, на кѫде ще върви!

Съседкитѣ една по една приижда съ бѣли восъчни свѣщи и малки букетчета отъ босилекъ или саксиени цвѣтя.

Редѣха, окичваха го съ явно благоговение и почить, каквато заслужаватъ само умрѣлитѣ, чийто духъ още витаеше изъ стаитѣ и около предметитѣ, до което до скоро се бѣше докосвалъ.

А старата седѣше отстрани нѣма, студена, странно скрѫбно неподвижна, като че това не се отнасяше до нея и, главно, до нейния довчерашенъ другарь, съ когото прекара повече отъ половината отъ живота си . . . Да можеше само съ него да си замине? Леко, леко би било на сърдцето ѝ, на душата ѝ . . .

Но я задържаха, утешаваха: — Така е било и така ще бѫде . . . Кой по-рано, кой по-късно — всички ще отидеме и колѣничимъ предъ нозетѣ на Небесния баща.

— А ти трѣбва още да се мѫчишъ и страдашъ . . . за другитѣ.

— До кога? — чупѣше рѫце и питаше тя въ отчаянието си, изписано по безкръвното ѝ лице.

— Само Господь може да ти отговори . . . Той е всеблагъ и ще се смили надъ душата ти.

— Не плачи! — молѣха я други. — Така ще ослѣпѣешъ . . . а ето, ще се завърне Владимиръ и ти не ще го видишъ.

И пакъ хвърляха цвѣтя, палѣха свѣщи по края на ковчега, около иконата или ги забождаха между

вкоченясалитѣ пръсти на мъртвеца . . . Други изваждаха догорѣлитѣ и бързо ги мушваха въ канче съ вода, станала мазна и съ слоени капчици по повърхностьта ѝ. Тамъ и умираха свѣщитѣ, съ едно досадно пръщене, което разнасяше отвратителната миризма на прегорѣло месо. И тогава отваряха прозорцитѣ за малко, безъ да може задушливиятъ въздухъ на стаята да излѣзе навънъ, понеже любопитни се бѣха натрупали и тамъ.

„Блажена смърть!" — казваха съседитѣ, като гледаха жълтото неподвижно, подпухнало и сякашъ заспало лице на мъртвеца. И тайно вжтре въ себе си му завиждаха . . . Защото понѣкога алчната ненаситна смърть идваше съ шумъ, грозни мжки и страдания . . . Особено къмъ грѣшнитѣ бѣше жестока тя . . . и на края на днитѣ имъ ги караше да изкупватъ съ нечовѣшки викове и болки всичкитѣ си престжпления и неправди, които сж извършили преди.

А тоя! Заспалъ навѣки, безъ да охне, безъ да се оплаче, безъ да проклина и се съпротивлява. Праведенъ човѣкъ! Направо въ градинитѣ на рая ще го приеме Богъ. И на ржце ще го понесатъ ангелитѣ му.

Блажена смърть!

Бѣше мраченъ есененъ день, сивитѣ облаци се мѣтаха като грамадни парцали по небето. На едри капки дъждътъ плющѣше по стъклата и бързо протичаше надолу. Вѣтърътъ свирѣше изъ коминитѣ съ многобройнитѣ флейти на сухитѣ клони. Студътъ, влагата, прониквашe по стаитѣ. Нѣколко души, стари приятели, грохнали и превити на две, го изпратиха, като крачеха съ разтворени пожълтели, цепнати тукъ-тамъ чадъри изъ лепкавата каль — подиръ обикновената черна кола, съ която погребаваха най-беднитѣ. Речи не се държаха. Нощьта

имъ попрѣчи, спусна се изведнажъ, така че едва успѣха подъ слабата жълта свѣтлина на два фенера съ непочистени стъкла да го заровятъ.

На връщане отъ гробищата, всички мокри мълчаливи и угнетени се разотидоха. Не сложиха и трапеза. Кой ли може въ тоя късенъ потискащъ и мъгливъ часъ нѣщо да хапне?

— — — — — — — — — — — — — — — —

Задълженията все повече и повече растѣха и за да завърши синътъ (оставаше му още една година и нѣкои изпити, така поне й пишеше той въ последното си писмо), майката, следъ дълги увещания отъ страна на нейни близки и нѣколко безсънни вечери, прекарани въ борба и колеблива размисъль продаде кжщата — срещу пари и единъ обширенъ апартаменръ.

Така старіятъ домъ, изграденъ преди повече отъ петдесеть години съ многобройнитѣ мжки и радости на неговитѣ трима обитатели, старіятъ домъ — съ ниската полуизкъртена и изгнила ограда, съ чешмата, наведена като болна на една страна съ откритата беседка, въ която вече никой не влизаше, освенъ нѣкоя пропждена котка, за да се приюти на сухо подъ пейката, съ олющенитѣ стени, съ примѣсената тежка миризма на тамянъ, розово масло и нафталинъ, съ който така старателно, сякашъ свещенодействуваха, поръсваха всѣко лѣто долапа, натъпканъ съ дрехи и зазиданъ въ стената, съ дъсчената кухничка, прилепена за него, и дветѣ барачки отзадъ, съ кокошарника, съ босилека, джоджана и тревата, съ плоднитѣ дръвчета, отдавна занемарени, изсъхнали и изядени отъ гжсеници, съ стрѣхата, подъ която се криеха нѣколко ластовичи гнѣзда, старіятъ домъ — набързо, само за нѣколко дни изчезна въ изкопанитѣ основи и на негово мѣсто

се издигна неусѣтно леко, като въ приказка, бѣлата кокетна кжща.

Но видимата промѣна, която вършеха хората съ предметитѣ, пжтищата и горитѣ поразително бързо и смѣло, като изяждаха часть отъ времето и усилията съ желѣзнитѣ уста на машини и лостове, не ставаше така лесно съ желанията, грижитѣ и болкитѣ на душитѣ имъ.

ГЛАВА ПЕТА

Майката имаше своитѣ навици, съ които не искаше за нищо въ свѣта да се раздѣли . . .

Тя ставаше рано, понѣкога още въ тъмно, запалваше кандилото предъ иконостаса, прекръстваше се, правѣше нѣколко поклони ниско до земята, като съ това се мжчеше да покаже пълната си преданость къмъ Бога — и чакъ тогава започваше да размѣства и отупва съ шумъ едно-друго . . .

Тя се бъркаше навсѣкжде: и въ кухнята, и въ спалнитѣ, и въ разхвърляната тоалетна на снаха си. Все я намираше ненаредена или недостатъчно наредена — като я осжждаше, че така е, когато не знае какво прави човѣкъ. Гледаше всичко по свой вкусъ да постави по жглитѣ и стенитѣ.

Това дразнѣше чужденката . . . Обикновено тя си лѣгаше следъ полунощь, прочиташе нѣщо и въ леглото, за това и сутринь обичаше да си поспива повече. Но шумътъ, който произвеждаше сякашъ нарочно старата, я събуждаше . . . Тя затваряше очи, мжчеше се да заспи наново — но напраздно . . . После презъ цѣлия день се прозѣваше изъ стаитѣ и коридора, като проклинаше страната и порядкитѣ ѝ.

— Това е ужасно, непоносимо ужасно! — пищѣше тя подиръ глухитѣ стжпки на старата. —

Не можешъ ли по-тихо да изтупвашъ, или го правишъ нарочно?

Не обичаше тя и блудкавото подпържено съ лукъ ядене, което ѝ поднасяха на обѣдъ, нито разходкитѣ до Борисовата градина и обратно. Съвсемъ иначе си представяше тя живота тукъ, попростъ и идиличенъ, но пъленъ съ чаръ, изненади и удоволствия, за това се съгласи да дойде заедно съ Владимиръ. Но разочарованието я притисна още въ първитѣ дни на пристигането ѝ. Това я озлоби и често се скарваха за дреболии.

Така малко по малко раздорътъ се загнѣзди въ апартамента. Докато синътъ ги свари веднажъ разярени, обезумѣли, да се нахвърлятъ една върху друга съ най-мръсни упрѣци.

Накрая старата, разтреперана, настръхнала извика:

— Какво, ти ли ще ме учишъ?

— Азъ!

— Въ моята кжща? . . . Тука азъ те храня и заповѣдвамъ . . . Да знаешъ, ако продължава така ще те изпждя . . .

— Ха-ха! — на заканата ѝ чужденката пресилено се изсмѣ, като вирна надменно глава. — Ха-ха, твоята кжща е ей тамъ — и съ единъ безсърдеченъ жестъ на дѣсната си ржка ѝ посочи гробищата, чиито бѣли каменни кръстове се виждаха отъ прозореца, изчикнали като гжби срѣдъ тъмнозеленитѣ лиляци и плачущи върби.

— Хмъ, ще видимъ, чия ще е . . . ако и да си по-млада . . . ще видимъ . . . Кучка такава, не се бой, може и преди мене да отидешъ тамъ . . .

— Може, защо не . . . ще ти направя удоволствието . . стига да искашъ!—дразнѣше я Жаклина.

— Ахъ, не мога повече да я търпя . . . — обърна се старата къмъ Владимиръ. — Накарай я да млъкне . . . или ще полудѣя . . .

— Ти да млъкнешъ, та никога да не проговоришъ . . . Какво само си въвирашъ носа, кждето не ти е мѣстото, и ни прѣчишъ . . . Гледай си старостьта и годинитѣ . . . ревматизма, нервитѣ . . . Чума такава!

— Ахъ, знаехъ си азъ, че такава ще ми е участьта, сждбата! Господи! — и майката съ плачъ се прибра въ стаята си.

Дълго размисляше — какво да прави? Да ги остави и повече да не се бърка въ живота имъ.

Но това не я утеши. Още повече, като си припомни думитѣ на Жаклина, погледна бѣлитѣ кръстове отсреща и — се разтрепера, позеленѣ отъ ядъ, устата ѝ се схвана и изкриви. Тя не можа да издържи тая тежка и убийствена обида и легна болна въ легло . . .

До тогава призракътъ на смъртьта не бѣше я навестявалъ, бѣше го съвсемъ забравила. Мислѣше си дори, вѣчно ще върви така, както е наредень свѣтътъ, съ безпокойства и грижи за утрешния день.

И сега тоя нежеланъ гостъ изведнажъ се изправи съ цѣлия си ръстъ предъ нея, грозенъ, черенъ, изцапанъ и вмирисанъ на пръсть. Съ протегнати ржце, тържествено усмихнатъ, той се надвеси надъ леглото ѝ, като я потупа приятелски по рамото, съ беззвучни думи:

— Потрай, скоро ще мине, ще се свърши и съ мжката ти, и съ живота. Не се бой, моя приятелко отъ рождение . . .

Старата не искаше и да го чуе: обърна се съ гръбъ къмъ него.

— Не ме ли позна? — продължаваше да се Ѣегува призракътъ. — Виждамъ, че не ме позна . .

Азъ така си и помислихъ . . . Чудно! Може би малко съмъ се измѣнилъ . . . или пъкъ новитѣ дрехи — направени сж по последна мода . . . — ме правятъ такъвъ? При това, да ти кажа, понапълнѣхъ малко нѣщо. Това е отъ храната. А ти, не се бой, не е толкова страшно, колкото го описватъ лошитѣ хора . . . Не! Увѣрявамъ те. О, колко твои близки и роднини сж вече тамъ и те очакватъ! Да ти кажа, похвалихъ имъ се, че скоро, много скоро ще иматъ удоволствието да те видятъ.

— Не искамъ! — викаше отчаяно тя, като закриваше главата си съ одеялото. — Какво ми важатъ моитѣ близки, родни . . .

— Добре, виждамъ, че не си готова още. Тогава, ще почакамъ навънъ, докато се преоблѣчешъ и ме извикашъ . . . нали? — мжчеше я призракътъ, като съ думитѣ набиваше въ тѣлото ѝ нагорещени шишове.

— И не плачи, сестро, сълзитѣ и разкаянието въ последния мвментъ не помагатъ . . . При това не си малко дете, знаешъ, познавашъ работитѣ на небето. Тамъ нѣма несправедливости, обиди и скръбь. Така ли, съ подути и зачервени очи, нечиста, изкривена и печална ще те представя предъ Вѣчния баща! А всички те знаятъ великодушна, добра и засмѣна. Хайде, открий лицето си, избърши очитѣ и се засмѣй, както преди много и много години, когато трепетно развълнувана сложи устнитѣ си върху неговитѣ и мислѣше за малкия, който се движеше вече въ утробата ти. Малкиятъ! Да бѣше си останалъ такъвъ би искала ти презъ цѣлия си животъ. Знамъ, че сега той е противъ тебе . . . И естествено, по силата на приемствеността. Любовьта му къмъ тебе се прехвърли къмъ тая горда и хладна жена и го заслѣпи. И ти ще му простишъ и ще отстжпишъ . . . Нали е

пилъ отъ твоята кръвь и сила! Ти си отиващъ, но знай, че ще останешъ да живѣешъ въ него и чрезъ него — вѣчно. Така е наредилъ Онзи, който ме изпраща и ми заповѣдва.

— Не, не искамъ! Махни се! — викна тя съ прегракналия си сънливъ гласъ, дръпна одеялото отъ лицето си и смѣло погледна натамъ, отъ кждето идѣше задгробниятъ гласъ.

Нѣмаше никой тамъ. И по другитѣ жгли — сжщото. Тогава, какво бѣше това? Призракъ, видение или нароченъ гласъ . . . Услуша се, само будилникътъ поставенъ на нощната ѝ масичка, лениво, равномѣрно и тихо цъкаше, така че ѝ напомняше миналитѣ безбурни дни и вечери, когато очакваше, присвита до прозореца, да се завърне отъ работа мжжътъ ѝ.

Вече малко успокоена, бавно избърса потьта по челото си, поотпустна крака до края на леглото, вдъхна дълбоко въздухъ и се унесе въ сънь.

ГЛАВА ШЕСТА

Днитѣ си течеха, ставаха седмици, години, стрелкитѣ на часовника се въртѣха непрестанно, листчетата на стенния календаръ падаха едно следъ друго, слънцето както преди се явяваше отъ единия край на града, потичваше леко по покривитѣ на кжщитѣ, събуждаше хората и привечерь късно се прибираше невъзмутимо, уморено отъ другия край.

Синътъ отиваше на работа, а дветѣ жени, самотно печални и зли, оставаха по стаитѣ си. Глухо, пусто и тжжно бѣше въ апартамента, като че никой не живѣеше въ него.

Ето защо веднажъ късно следъ обѣдъ старата се почуди, когато чу въ коридора шепотъ на

мѫжъ. А отдавна Владимиръ си взе отъ нея сбогомъ, дори я цѣлуна по челото и я посъветва да не става отъ леглото. На това тя му се усмихна скръбно и размахна съ ржка.

Сега се надигна бавно и прилепи ухо до вратата. Услуша се. Приказваха двама.

Кой ли бѣше тамъ? . . . Да не би пъкъ да се мами, сънува, или пъкъ нѣкѫде отъ горе надъ тѣхъ, отъ апартамента на другия етажъ да идѣше тоя страненъ шумъ?

Тихичко, предпазливо отвори вратата и веднага се отдръпна. Ржката ѝ трепна, а старческото ѝ сърдце заби още по силно.

„Боже, Господи!“ — закръсти се тя.

Скръцнаха обувки, Жаклина на пръсти изтича напредъ, за да отключи. Роклята ѝ като крила на птица прошумѣ. Подиръ нея предпазливо вървѣше мѫжъ — чуждъ, непознатъ. На вратата се приведе и цѣлуна Жаклина, която малко наклонена все още държеше дръжката на вратата и ключа. После на свой редъ тя го потупа по страната и дръпна закачливо ухото му.

— Ахъ ти . . . лудетино, и въ коридора ли?

— До виждане тогава . . .

— До виждане, до виждане . . . въ петъкъ . . . Но по-рано . . . Не обичамъ да закъснявашъ . . . Чу ли?

— Чухъ! . . Нѣма! . . Да не би нѣщо старата . . . да усѣти? Струва ми се, че вратата ѝ скръцна.

— Остави я . . . Тя не чува нищо . . . Затворила се е и по цѣли дни не излиза . . .

— Кой знае! . . Дяволътъ си нѣма работа . . . понѣкога и въ тъмното вижда . . .

— Хайде, бързай . . . или искашъ тукъ въ коридора да ни заловятъ. Тогава скандала готовъ!

Мамичко, ще ни избиятъ и двамата . . . при това най-добриятъ му приятель... Хайде! — и тя го изблъска леко съ ржката си къмъ площадката.

Следъ това се хлопна дръзко вратата, после друга и — всичко затихна.

Но въ ушитѣ на старата жена продължаваше да звучи острото предателско щракване на ключа.

„Боже! . . Господи! Боже, Господи!“ — повтаряше непрестанно тя. Не бѣше ли това кошмаренъ сънь или нѣкакво лошо видение? Да не би да се е излъгала?

И за да се увѣри, извика:

— Жаклина! — и почака.

Една, две, три минути минаха въ мжчително мълчание. Никой не отвърна, никой не се яви. Значи? Клетото ѝ сърдце продължаваше да бие до пръсване. Прилоша ѝ, въ гърдитѣ ѝ стана горещо като следъ топла баня. Запъплиха мравки по цѣлото ѝ тѣло , . . Накрая свѣтъ ѝ се зави, въ устата и гърлото ѝ непоносимо загорча.

Безсилна приклекна до стената и отчаяно простена — сега за помощь.

Не се обади пакъ никой.

„Господи!“ — помисли си тя съ ужасъ. — Сега ще се свърши съ живота ѝ тука на кракъ, безъ да дочака бурята, която се виеше надъ покрива. Може ли да премълчи това престжпление? И дали ще ѝ повѣрва той? Съ какво ще му докаже?

Нали ще ѝ отвърне — Ти просто отъ омраза къмъ Жаклина си го измислила и — толкозъ!

Колко тежко и мудно минаватъ минутитѣ, часоветѣ! Картинитѣ една следъ друга бързо, като на филмъ, се мѣнятъ предъ очитѣ ѝ . . . докато стариятъ, тихиятъ, милиятъ домъ съ чешмата подъ лозницата, съ малката беседка отъ бръшлянъ, съ многото слънце и радости по тревата изчезна

съвсемъ и студениятъ враждебенъ камъкъ на новото здание я потисна като въ гробъ.

Представи си ги пакъ двамата, страстно притиснати единъ до другъ . . . „До виждане!“ — и наново я цѣлуна . . . тоя чуждъ, непознатъ мѫжъ . . . Какво можеше въ безсилието си да имъ направи? Да се развика, да ги нахока, или . . . набие . . . Сега се разкайваше, защо ли не го направи. И кое ли я възпираше? Гледаше само нѣма, неподвижна, като парализирана. . .

Така пролежа на пода до вечерьта—задъхана, примрѣла. Почувствува тръпки по цѣлото си тѣло, бѣше изстинала. А нѣмаше сили да се привдигне и отиде до леглото си. Опита се, но не успѣ. Само подраска съ ржце по дъскитѣ, после по стената и отпустна глава . . .

Позвъни се . . . После тихо се отвори вратата. Нѣкой ходи насамъ . . .

Владимиръ е — познаваше ситнитѣ му предпазливи стѫпки. Колко вечери го е очаквала въ леглото си, будна съ отворени очи, докато не прошуми покрай вратата ѝ и си легне.

Сега — ето, приближава, спира се за малко, улавя дръжката и бутва вратата. Нѣщо паднало я запира . . . Мѫчи се да го отмѣсти. Още малко навънъ и готово . . .

— Какво е това? . . Добъръ вечерь, майко!

— Охъ, синко, — простена тя въ мрака, свита почти въ краката му.

— Защо стоишъ на тъмно? — я смъмри той, безъ да зиае причината, и веднага завъртѣ ключа.

Изведнажъ благата синовна усмивка изчезна отъ лицето му. Старата се гърчѣше на пода. Неподвижно, уплашено я загледа. И се спусна бързо къмъ нея:

— Какво, падна ли? — приведе се, дигна я и леко я сложи въ леглото.

— Охъ, паднахъ . . . ами, и то лошо . . . Пребихъ се . . . И нѣма кой да ми помогне въ тази проклета кжща.

— Горката! . . . Защо не си извикала или да позвънишъ . . . Нали хора живѣятъ въ апартамента . . . Каква си станала . . . сама всичко да нареждашъ.

— Та можехъ ли, и кой ли ще дойде? . . . Тука за куче ме взиматъ . . .

— Защо? Жаклина е наблизу . . . всѣки моментъ ще дотича . . . Тя, да ти кажа, не е толкова лоша, колкото си мислишъ . . , Хайде! — започна да я гали Владимиръ и оправя коситѣ ѝ. — Хайде, успокой се, ела на себе си, и кажи ми, че нищо, нищо ти нѣма . . . Така, завий се сега до горе . . . почини си . . .

— Жаклина, казвашъ? . . . Охъ, добре, че ѝ вѣрвашъ, синко, каквато е кучка, само да знаешъ! — и старата се задъха. Погледътъ ѝ се изостри, задиша тежко, тежко. Не ѝ достигаха сили да продължи.

— Какво има? . . . Нѣщо помежду ви се е случило . . . Пакъ да не сте се . . . или пъкъ нѣкой . . . другъ? — настояваше синътъ, осжждайки се, че късно е открилъ това.

Майката, жестоко заключила устни, мълчеше, само неспокойно мѣстѣше погледа си отъ предметъ на предметъ, опипваше ги, милваше ги, сякашъ скоро ще се раздѣли съ тѣхъ;

„Милитѣ, ще останатъ и следъ нея! Коя ли ще си служи съ тѣхъ, ще ги размѣства, опипва и чисти?“

— Кажи де, не ме измѫчвай! — извика синътъ и спрѣ. Изплаши се отъ собствения си гласъ. Бѣше ли я оскърбилъ!

И двамата се заслушаха въ дългото тѫжно и тежко очакване. Долу премина автомобилъ, бензиновата му тръба изгърмѣ два-три пѫти като съ пушка; после нѣкой пиянъ, спрѣлъ се подъ прозорцитѣ, дълго и досадно на извивки подсвиркваше съ уста. Навѣрно условенъ знакъ. Въ горния етажъ съ шумъ събориха нѣкакъвъ столъ и следъ малко — една ржка натисна последователно всичкитѣ клавиши на пианото. Това направи нѣколко пѫти и — съ бързи стѫпки се отдалечи . . . Настана такава тишина, че ясно се чуваше грохотътъ на колелата по релситѣ на нощния товаренъ влакъ. И се загуби въ безкрайно тъмното поле.

Най-после старата продума:

— Тя, сине, ти измѣня . . . съ другъ . . . Ето това е, което искахъ да ти кажа. Пъкъ и си го знаехъ . . .

Синътъ се стѫписа. Кой изрече това? И то наскоро, ей сега . . . Отъ тъмния жгълъ ли се обади това чудовище съ грамадна уста, която искаше да го погълне? Затвори очитѣ си за мигъ и—пакъ съ болка ги отвори. Погледна натамъ — майка му бѣше това! Затрепера като отъ треска, зѫбитѣ му тракаха. Идѣше му да се приведе набързо и да я удуши . . . После — каквото ще да става . . . Нали тя първа го предизвика, вината ще падне върху нея . . . И кой ли ще му иска смѣтка за това? . . Съвѣстьта! Ахъ! Да, вѣчниятъ сѫдия . . . А ако и него убие? . . . Тогава? Самъ ще отговаря предъ себе си . . . Странно! Убиецъ . . . Не, не, не бѣше още такъвъ. Но нали го намисли! Оставаше му да го изпълни. Колко малко разстояние го дѣли отъ престѫплението! Само една крачка и . . .

Нѣщо го възпрѣ, скова ржцетѣ му, езика, цѣлото тѣло. Може би е отъ страхъ или... отъ треската, възбуждението, парливата мисъль... Изведнажъ загуби силата, мжжествеността, решението... обърна се на дете... плахо, безпомощно дете.

Не можеше да говори, мжчеше се, дърпаше копчето на ризата си, докато го скжса. Седефътъ издрънка по дъскитѣ, подскочи два-три пжти и се търкулна подъ кревата. Той проследи съ очи краткия му пжть и въ желанието си да се наведе и го потърси за моментъ се забрави, като че болката се отнасяше до нѣкой другъ, чуждъ, далеченъ... И пакъ изплува въ съзнанието му.

И дигна глава, намѣри сили колкото да извика:

— Ти лъжешъ!

— Не, не лъжа, — кротко, смирено възрази старата и забърса съ ржка устнитѣ си.

— Не, не е вѣрно това... Лъжешъ, ти казвамъ!... Тя толкова много ме обича, лудѣе... спаси живота ми въ миналото, пъкъ и пожертвува себе си за мене, изостави родители, разкоша и удоволствията на родния си градъ. Сега живѣе почти въ оскждица: като затворена птичка безъ въздухъ и свѣтлина... И е доволна, щастлива... Колко пжти ми е изповѣдвала това! Не, никога не бихъ допустналъ дори въ мисъльта си да ми измѣни! Никога... Ти лъжешъ! Лъжешъ... Кажи, проговори, че не е вѣрно... че си го измислила, че искашъ така нарочно да отровишъ живота и на двама ни... пъкъ и своя.

— Вѣрно е, сине, казахъ ти... Какво ще измислямъ... и да те тровя... Това и мене ме измжчва, но какво да сторя... самата не знамъ.

— Не ти вѣрвамъ, не е истина това! Ти го каза само и само отъ злоба, отъ омраза къмъ нея, къмъ насъ . . . Искашъ да я унизишъ, да я смажешъ и накрая — пропѫдишъ отъ кѫщата си. Дори предъ нея го призна . . . Е, добре, можешъ да го направишъ, позволявамъ ти, защото апартаментътъ и мебелитѣ сѫ твои. . . но не по тоя пѫть, по който си тръгнала . . . да очернишъ чистата душа на единъ ангелъ.

— Дяволъ! — просъска старата, като настѫпена змия, успѣла да покаже зѫбитѣ си.

— Стъ! Не говори.

— Дяволъ! Може би нѣщо по-лошо дори! Не съмъ срѣщала такава жена . . . Изпѫди я, изпѫди я, ти казвамъ, още сега . . . ако искашъ да има миръ въ тая кѫща.

— Ето, сама се издаде, че ти я смъртно мразишъ . . . Азъ си знаехъ, забелязахъ това още първия день като стѫпи кракътъ ѝ въ апартамента. Нѣщо ми подсказа, че колата нѣма да върви, дветѣ нѣма да можете да живѣете подъ единъ покривъ. Но какво можехъ да направя, като и дветѣ сте ми близки толкова до сърдцето, че мѫчно е, вѣрвай ми, мѫчно е да се раздѣля съ коя да е . . . Размисли и отсѫди сама . . .

— Виждамъ, само тя ти е близка . . . Върви съ нея . . . тогава, ако щешъ и въ ада . . . Махнете се и двамата! — въ яростьта си тя вече не знаеше какво приказва.

— Майко, защо продължавашъ да разкѫсвашъ сърдцето ми? Не остана вече нищо отъ него! . . Не ти ли е жаль, грѣхъ . . .

— За нея, не . . . никога! . .

— Зная . . . Предчувствувахъ края . . . и ето че дойде . . . по-скоро отколкото го очаквахъ . . . Защото все пакъ надеждата не ме напускаше, ми-

слѣхъ си, по-късно, съ времето това недоразумение между дветѣ ще се изглади, любовьта и прощката ще победятъ и щастието на тримата ще ни подхранва за дълъгъ животъ . . . Сега, ясно ми е, разбирамъ, че горчиво съмъ се излъгалъ . . . До днесъ, до този моментъ живѣехъ въ адъ . . . Да можеше само да надзърнешъ въ душата ми! Омръзна ми кжщата, работата, хората . . . всичко . . . всичко . . . дори самия себе си намразихъ , . . Проклинахъ, че си ме родила . . . Защо ? Само като тръгвахъ насамъ, къмъ кжщи, и си представяхъ, че ще ви намѣря и дветѣ студени, мълчаливи и зли, насочени една срещу друга като непримирими врагове . . . тогава ей тука въ гърдитѣ ми нѣщо ме стѣгаше, така силно, че ще ме задуши. Гледахъ, колкото се може повече да удължавамъ пжтя си, спирахъ се съ приятели по кръчмитѣ и кафенетата, само и само да се забавя.

— Напраздно!

— Да, напраздно! . . Не ми се пиеше, а пиехъ, докато загубихъ напълно съзнанието за действителностьта, не пушехъ, а пропушихъ, не ми се разговаряше, а разговаряхъ за какви ли не глупости, и постоянно поглеждахъ часовника: единадесеть! . . Още има време, си казвахъ, нека, още малко ще остана, още малко да подишамъ тоя въздухъ на миръ, свобода и спокойствие . . . Но все пакъ нали трѣбваше нѣкога, въ който и да е часъ да се прибера. — Протърка съ ржка по челото си, сякашъ да премахне нѣщо залепнало тамъ. — Чакай, не ме прекжсвай! . . Тихо, като престжпникъ изкачвахъ стжпалата съ пожеланието — дано сте заспали. Но още незатворилъ вратата следъ себе си, и веднага като дъждъ почваха да се изсипватъ оплакванията и обвиненията ви — по-остри и хапливи отъ едната и другата страна . . .

Тя е такава и такава, не — тя това и това ми направи . . . А пъкъ тя какво ми каза . . . нѣма и въ гроба си да го забравя . . . Не, не мога да я търпя, да се раздѣлиме . . Е, можехъ ли спокойно да ви слушамъ, безъ да се свие сърдцето ми отъ болка! И знаете ли колко много ми тежеше това! Коя да обвиня, коя да оправдая, когато и дветѣ сте прави . . . когато и дветѣ . . . сте жени . . . съ еднакви наследствени недостатъци — чисто и просто жени! Ето въ какъвъ адъ живѣехъ азъ . . . Но го понасяхъ . . . Сега . . . вече виждамъ е дошълъ . . . края . . . Повече не може да се живѣе така . . . подъ единъ покривъ, въ единъ коридоръ да се срѣщате . . . Една отъ дветѣ . . .

— Азъ ще се махна! — решително предложи старата. — Азъ ще си отида . . . Дотегна ми и живота и чудото ви . . .

И тя бързо, нервно заоправя кърпата на главата си, като че се готвѣше въ сжщия моментъ да напустне кжщата.

— Защо пъкъ . . . ти . . .

— Така искамъ . . .

— При това . . . кжщата, апартамента е твой, всичко въ него ти принадлежи, сама си купувала . . . Ти остани, азъ ще наредя така безболезнено да се свърши . . . ще подготвя Жаклина.

— Не! И безъ това съмъ излишна . . . Само я клеветя . . . и измжчвамъ, споредъ тебе . . . Наглѣдвай, пази я . . . за други . . .

— Но кажи ми, моля ти се, истината! — настояваше той съ единъ тонъ пропитъ отъ болка, съжаление и мжка. — Самата истина . . . разбирашъ ли, че си го измислила, нарочно само така . . . за да си отмъстишъ на нея . . . и азъ ще ти простя.

— Истина е!

— Кога . . . кѫде стана това и . . . кой ти разправи?

— Разправи? . . Та сама го видѣхъ съ очитѣ си . . . преди единъ - два часа . . . тука, въ коридора . . . Да бѣхъ здрава, да можехъ да се надигна, сама още тогава щѣхъ да я пропѫдя . . . Да остане въ кѫщата ми това чудовище? Никога нѣма да позволя . . . Да го знаешъ . . . Но краката ми се подкосиха и паднахъ на пода . . . Извикахъ я, а тя не се и помръдна . . . Може би съ цигара въ уста, сложила кракъ върху кракъ — и защо не! — когато мѫжътъ ѝ позволява — тамъ въ стаята си е довършвала удоволствието отъ срещата.

— После, друго . . . говори де, наведнажъ, така, всичко . . . както си видѣла.

— Срамъ ме е дори като си помисля . . . Цѣлуна я тука до вратата . . предъ очитѣ ми . . . а преди, вѫтре въ стаята, кой знае ккво сѫ правили . . .

— Цѣлуна я . . . и въ стаята . . . споредъ тебе! — и въ гнѣва си дигна ржка да я удари.

Но ржката му остана да виси въ въздуха вдървена, изтръпнала.

— Бий де! Убий ме! Добро ще ми напра вишъ . . Бий де! — се молѣше тя съ сълзи на очитѣ.

— Ахъ, какво щѣхъ да извърша . . ! — простена той.

— Защо не посмѣ . . , — дразнѣше го старата, . — Уплаши се, побоя се . . Че съмъ ти майка ли? Какво отъ това?

— Господи! — още веднажъ простена синътъ и ржката му като подкосена падна.

— Ти си имала видение, ти си болна, вижда се, че си изтощена до толкова и нервитѣ не те слушатъ, че ти трѣбва дълга почивка . . Ще те изпратя още утре въ санаториумъ . .

— Никѫде не отивамъ.

— А преди малко сама го пожела.

— Не съмъ . . . Лесно ти е така да се отървешъ отъ мене . . . въ санаториумъ . . а тя да ликува следъ това . . .

— Но ти . . . го каза.

— Никжде не отивамъ, чувашъ ли, и нищо не ми трѣбва . . нито ти . . Остави ме на мира. . . Щомъ не ми вѣрвашъ, по-добре е да си умра. . . тука въ леглото още сега . . .

— Не говори глупости . .

— Глупости! Вѣрно е . . Защо ли живѣя само да ви прѣча . . .

— Пакъ сжщото, като записано въ грамофонна плоча . . Почвашъ да се оплаквашъ и азъ трѣбва да те изслушамъ до край . . . Стига, омръзна ми, не говоро повече . . . не искамъ ад те слушамъ, не ти вѣрвамъ . . . защото лъжешъ и измисляшъ. Колкото до заминаването ти, азъ съмъ решенъ . . . ти не заслужавашъ да имашъ синъ! — и Владимиръ тръшна вратата следъ себе си.

Старата се надигна въ леглото — услуша се.

Говорѣха високо, нервно едновременно и двамата. Той я заплашваше, че ще я изгони.

Тя се изсмѣ на това пресилено:

— Ха-ха, ще ме изгонишъ . . . Тя ли те подучва на това? Добре! Можешъ!

— Мога!

— Нали съмъ въ твоята кжща . . . и оная лудата тамъ непосрѣдствено те насъсква противъ мене . . . Хайде, почни да събирашъ и багажа ми . . . и безъ това е малко . . . само което донесохъ . . . съ себе си . . .

— Но кажи ми, кого да вѣрвамъ?

— Какво да ти кажа . . . Ти вече знаешъ всичко . . .

— Значи?

— Щомъ не ми вѣрвашъ, безполезно е да те убеждавамъ въ противното . . . Нали? И безъ това, все единъ день, ако върви така, ще трѣбва да се раздѣлиме . . . По-добре е още тази вечерь, още сега . . . Най-после ще ми олекне! Господи! Да си отида при нашитѣ . . . — И тя заприбира едно-друго, разхвърляно по столоветѣ и леглото.

— Остани . . . Нѣма да те пустна.

— Какво е пъкъ сега това . . .? Играешъ си като съ дете, върви си . . . после — остани . . .

— Прости ми, Жаклина . . . Увлѣкохъ се . . . Признавамъ, въ заслѣпението си отидохъ много далече . . . Колко жестоко те оскърбихъ . . . Но това е, че те обичамъ лудо, безумно . . . Страхувахъ се да не те загубя . . . Защо ли я послушахъ? Сега разбирамъ всичко, подбудитѣ ѝ . . . желанието ѝ да ни скара и раздѣли. Не, ти ще останешъ, защото азъ го искамъ, защото ти си . . . — и всичко затихна.

Може би сега седнали единъ до другъ и прегърнати се цѣлуватъ, изказватъ задъхани, засрамени съжаленията си, извиненията и нѣжноститѣ, необходими за едно помирение.

По-късно пустнаха и радиото. Очевидно е, че се сдобриха.

— Господи, Господи! — простена старата, покри лицето си съ ржце и горчиво заплака.

„Какви сж мжжетѣ . . . една милувка само, една нѣжна прегръдка съ голи ржце и всичко забравятъ . . . и домъ, и дългъ, и майка, и себе си . . . Сега той ѝ вѣрва . . . Така ще бжде и занапредъ . . . Не е ли по-добре да се махне отъ пжтя имъ . . .“

Виждаше се, че тукъ въ новия домъ, въ новата кжща за нея нѣма мѣсто.

Какво отъ това, че тя го изгради съ сълзитѣ, мжкитѣ и безпокойствията си? Какво отъ това, че

имъ даде подслонъ, удобства и радости? И реши да отиде тамъ при другитѣ, които преди нея си заминаха.

Отвори бавно прозореца. Лъхна я студениятъ въздухъ на двора. Погледна надолу въ тъмното.

„А-ха, кой ли я викаше на име? . . . Параскева! . . . Да, азъ съмъ! . . . Сжщата! . . . Позна ли ме? . . . Но ти кой си? . . . Ела по-близу . . .“

И тя притвори прозореца . . . Гласътъ продължаваше да я вика . . . Може би мжжъ й, може би стариятъ домъ, отдавна изчезналитѣ сѣнки въ него, забравени въ неизмѣримата тишина на голѣмия дворъ. Ето, отъ високо го вижда, цѣлъ-цѣлиничъкъ, какъвто бѣше преди много и много години — просторенъ, слънчево топълъ, съ миризмата на ровка пръсть и разцъвналъ лилякъ около оградата.

Предъ насълзенитѣ й очи трепкатъ тъмно посребренитѣ листа на прекършената отъ бурята дюля . . . и падатъ на плочника, сега освѣтенъ отъ електричеството на малкитѣ стаички . . . Трепкатъ като капки кръвь . . . като капки кръвь . . .

И всичко, ведно съ бѣлитѣ стени на новия домъ, съ еркеритѣ и балконитѣ, се завъртѣ лудо въ единъ магически

Не бѣше ли то [illegible] та!

МОНКАТА

Така просто, топличко и естествено го наричаха всички. Защото бързо се сприятеляваше съ всѣки, веднага повеждаше разговоръ на „ти“ и неусѣтно се вмъкваше въ интимния му животъ. И научаваше нѣща чужди, скрити, безименни за другитѣ.

Съ какво ги подкупваше? Бѣше нисъкъ, пълненъ, грозенъ, съ тъмно восъчено лице, широко въ основата си, милъкъ чипъ носъ и остра четинаста коса, но чистосърдеченъ, услужливъ и искренъ. Къмъ всичко пристжпяше съ душата на дете. Обичаше свѣта съ дреболиитѣ, нищожествата и най-отдалеченитѣ му радости.

Веднажъ неочаквано се спрѣ по срѣдата на сивопрашния пустъ и отстраненъ пжть, по който обикновено се разхождаше привечерь следъ работа и загледа дълго и упорито въ земята.

— Е, какво, Монка? — питамъ го учудено, като виждамъ широко разтворенитѣ му измжчени очи.

— Чакай! — ми дава тревожно знакъ съ ржка и бързо като димъ се изгубва на нѣкжде.

Скоро го виждамъ да иде, като пристжпя леко, внимателно, на пръсти. Ржцетѣ си държи плътно приближени една до друга, а погледътъ му, за моментъ изгубилъ скрѣбьта си, е забитъ все въ шепата му. Нѣщо носи. Още по-учудено го гледамъ. Като наближи мѣстото, кждето спрѣхме, несржчно се наведе на една страна и плисна по земята нѣколкото капки вода, затворени дотогава меж-

ду изкривенитѣ навънъ пръсти. Изсмѣхъ се тихо, незлобиво.

— Защо? — побърза да ми отговори. — Тревица е . . . Божие създание! Не само ти, а и тя има право на животъ . . . Изсъхнала, добре . . . може и да умре . . . а сега. . .

— Ще мине другъ подиръ насъ и съ грубитѣ си подковани обуща ще я смачка. . .

— Нѣма, ще видишъ. . . Тя подкара ли веднажъ . . . всѣки ще я отминава съ уважение . . . То небето си има грижата . . . ще я запази.

Другъ пжть съгледа въ една дупчица до полусъборената ограда на лимонадената фабрика сива и малка като орѣхъ ранена птичка. Наведе се пъргаво и я взе въ ржцетѣ си. Птичката не се уплаши, само понамѣсти крачката си, за да стжпи здраво на палеца му, който бѣше необикновено грамаденъ за нея.

— Врабче . . . Счупили му крилото . . . Вижъ, пакостницитѣ, съ ластикъ ги биятъ. Да ги уловя... ще имъ скжсамъ ушитѣ . . .

Занесе го вкжщи и го отгледа докато оздравѣ напълно. И го пустна на свобода.

Обичаха го хората отъ селището и околностьта. Едни дръзко го поздравляваха, а други —съ страхопочитанието на малки, като сваляха ниско шапкитѣ си. И постоянно го посещаваха въ кжщи. Все искаха, съветваха се, молѣха го за нѣкоя дребна услуга или малко пари.

— Пакъ нѣщо гости, Монка, имашъ!

— Какво да ги правя . . . Нѣмотия, гладни хората.

— А на тебе, бедния, кой ли ще помогне?

— Ехъ, — изтежко въздишаше той и поглеждаше веднага къмъ пустото, сухо и мрачно

небе. — Добърът е Богъ, за всички се грижи. На мене малко ми трѣбва... Една коза — едно легло...

Така, често си лѣгаше гладенъ. Защото други мнозина често и безъ нѣкаква крайна нужда му вземаха паритѣ. И той все повече и повече задлъжняваше. Но никому не отказваше и не се оплакваше. Вършеше го съ нѣкаква тиха, мълчалива радость, която се изразяваше само на лицето му, вече станало изпито и черно като селски кирпичъ.

— Защо имъ даваш? — го укоряваха.

— Нека, всѣки има право да живѣе . . .

— Лъжатъ те, Монка, не виждашъ ли? Ще ти смъкнатъ и ризата отъ гърба . . .

— Лъжатъ! . . Нека, тѣ себе си лъжатъ . . . така, като се приучватъ на готово и съ чуждото да се хранятъ . . . Азъ да си му дамъ, па каквото ще да мисли . . . за мене и за хората . . .

— А после?

— Нищо! Здравъ съмъ . . . ще си изработя колкото за хлѣба . . .

Вървиме съ него извънъ селището, между изкласилитѣ, но още зелени жита. Подухва вѣтърът и нивата изтежко ни се покланя. Надъ главитѣ ни чучулиги пѣятъ. Благоухае тревата. Бѣлата пжтека предъ насъ се вие като примамлива безкрайна лента. Нѣкжде високо въ планината дими направо къмъ небето тънко пушече. Дрънкатъ хлопатари на невидими стада, нѣкой съ кавалъ страстно и унесено свири. Топло, меко, приятно е. Струва ти се, че животътъ ще си остане така свѣтълъ и добъръ за винаги . . .

И изведнажъ покрай насъ минава просякъ, окжсанъ, съ парцали до земята, нечистъ, съ разядено и гноясало отъ рани лице. Страшно и болно е да го погледне човѣкъ. А той, спрѣ се и съ кораветѣ кржгли настойчиви очи моли пари за хлѣбъ.

— „Богъ да ви закриля, да ви благослови, да ви приеме направо въ рая, съ пухъ да ви постели леглата“ . . . — реди ги едно следъ друго той и при всѣка изречена дума рабски унизително се покланя.

Тръпне, леденѣе душата отъ жалкия му видъ, отъ голитѣ меса, отъ ранитѣ и студения, сякашъ пронизващъ тѣлото погледъ. Дадохме му всичкитѣ си пари, които имахме съ насъ. Той съ единъ последенъ и дълбокъ поклонъ, подпрѣлъ се на дългата си пастирска тояга, се отдалечи бавно . . . Двамата мълчахме известно време. Но се чувствуваше още въ въздуха тежката миризма на жълтитѣ гноясали рани, на безкрайната беднотия, влѣчугоядството и нечистотата.

Накрая Монката забърза напредъ.

— Е, накжде така?

— Иде ми, да ти кажа, да хвана гората и да не се връщамъ вече никога.

— Защо?

— Какъ защо? . . . Не виждашъ ли, сиромашията плъзнала, покрила земята . . . И какъ я търпятъ хората, не разбирамъ . . . Нали само отъ тѣхъ зависи. Като кажатъ и ще я отхвърлятъ . . . А тѣ като животни, свикнали да мъкнатъ . . . товара на живота . . . Кога ли ще се приучатъ на другъ редъ, на другъ, по-добъръ животъ?

— То е отъ простотията и слѣпотата.

— Пъкъ кой ли ще имъ отвори очитѣ?

— Има и такива хора . . . Монка, намиратъ се . . . що виждатъ напредъ съ хиляди години и пресѣватъ така майсторски доброто отъ злото, че... вѣрвамъ, ще ги научатъ лесно . . .

— Кой знае! — и отчаяно отпустна глава.

Далече клепалото тжжно и продължително биеше. Неоседланъ конь, червенъ, лъснато чистъ,

гордо и съ вирната опашка препускаше направо изъ къра. Свечеряваше се. Многогласниятъ хоръ на щурци, пръснати изъ полето, заглушаваше говора ни. Трѣбваше да се вика, за да се чуваме.

— Ти би ли се заелъ? — ми предложи съвсемъ неочаквано той.

— Съ кое? — направихъ се, че не го разбирамъ.

— Съ това, което говорихме преди малко?

— Нуждни сж, Монка, много срѣдства, усилия, пари, човѣчность . . . Пъкъ у насъ, да ти кажа, порядкитѣ сж такива, че всѣко добро начало се убива още въ зародиша му . . . Вижъ, да е за търговия или безчестие . . .

— Нищо . . . ти се не бой . . . Азъ ще намѣря паритѣ . . . Имамъ богатъ чичо, ще получа наследство и ще ти го дамъ . . . Прави каквото знаешъ, учи ги, отваряй имъ очитѣ . . .

И отъ тогава, болнаво заетъ съ тая мисъль, все очакваше това наследство. Все за него съ искреностьта и убеждението на дете ми говорѣше. Смѣташе, съ получаването му ще преустрои издъно свѣта, ще превъзпита по своему хората и нѣма да има вече прости и гладни. Знаехъ, че това е невъзможно, но не го разубеждавахъ.

Настжпи есень, бавно, съ дни окапваха медночервенитѣ чупливи листа, като се въртѣха отначало дълго изъ въздуха и падаха леко, безшумно на земята, кждето ледено студениятъ вѣтъръ ги събираше на купчини около стенитѣ или въ канавкитѣ на пжтя.

Монката, безъ горно палто, забилъ ржце въ панталона, тръпнѣше, често свиваше рамене. Купихъ му ново. Следъ нѣколко дни, гледамъ го — безъ палто.

— Е, кжде го дѣна . . . продаде ли го?

— Ами! Ще го продамъ . . . Дадохъ го на Ванчо, слугата . . . въ двора . . . Треперѣше повече отъ мене . . .

— А ти?

— Тя, моята е лесна . . . Не ми трѣбва, ще прекарамъ зимата и безъ него.

— Добре! — съгласихъ се и му дадохъ старото си палто.

Една сутринь се яви и безъ него, само по жилетка и безъ шапка. Очитѣ му, воденисто хладни и бѣли, уплашено гледатъ. Видѣхъ още отдалече, че нѣщо не е въ редъ.

— Какво, Монка, се е случило пакъ?

— Остави се . . . Снощи . . . рано се прибрахъ . . . Легнахъ си, прочетохъ вестника въ леглото и доспа ми се . . . Загасихъ лампата . . . И чувамъ, нѣкой чука на прозореца ми . . . Станахъ и гледамъ, предъ вратата всички дошли . . .

— Кои всички?

— Кои? . . Беднитѣ . . . Плачатъ, молятъ се . . . Какво да правя? Излѣзохъ, раздадохъ имъ, на, всичко, каквото имахъ . . . дрехи, пари . . . злато . . . А тѣ, още и още идатъ . . . И така до сутриньта подъ прозореца ми . . , плачатъ, молятъ се . . . Не съмъ мигналъ презъ цѣлата нощь . . . Тежко ми е сега . . , че не можахъ на всички да помогна съ нѣщо . . .

Тогава разбрахъ, че нѣщо се е скжсало вжтре въ душата му. И започнахъ да го следя. Всѣка негова дума и крачка измѣрвахъ. И се убедихъ, че никакво наследство нѣма да получи, а е плодъ на фантазията му, на желанието да помогне на хората . . .

Ужъ всичко вървѣше въ редъ, докато веднажъ една бедна жена, суха, костелива и жълта

като смъртьта, съ сополиво и мръсно момиченце на ржка, го помоли за пари.

— Чакай! — ѝ каза и припна пъргаво като дете до вкжщи.

Следъ десетина минути се яви, все така тихъ и внимателенъ, като носѣше нѣщо въ шепата си. Като приближи жената, подигна престилката ѝ и изсипа въ нея нѣколко копчета.

Жената, възмутена отъ шегата му, го стрелна съ искрящи очи на вълчица и плисна само съ единъ размахъ на ржката си копчетата на пода. И разплакана си излѣзе.

— Защо? . . Давамъ ѝ пари . . . а плаче и ги хвърля . . . Не разбирамъ! — и Монката се наведе, като грижливо ги събираше едно по едно въ шепата си.

Скоро го заведоха въ лудницата. Тамъ и починалъ.

БИБЛИОТЕКА ИЗБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

БЕЗПЛАТНО ПРИЛОЖЕНИЕ НА СП.
ИКОНОМИЯ И ДОМАКИНСТВО год. XIX бр. 9

Отд. цена 25 лв.